

8

**Millî Mücadele
Döneminde
Eskişehir**

**Eskişehir
During
the National Struggle**

Mesut Erşan

Millî Mücadele Döneminde Eskişehir

*Mesut Erşan**

Özet

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra işgale uğrayıp, konumu itibariyle birçok askerî ve siyasi gelişmeye ev sahipliği yapan kentlerden birisi de Eskişehir'dir. Ocak 1919'da İngiliz işgaline maruz kalan kent, 20 Haziran 1921'de daha ağır sonuçlar doğuran Yunan işgaline uğradı. İşgalin sona erdirildiği 2 Eylül 1922 tarihine kadar kentte askerî ve siyasi birçok önemli olay cereyan etti ki bu kenti âdeta Millî Mücadele'nin yükünü çeken bir merkez konumuna soktu. Askerî anlamda hiç şüphesiz Millî Mücadele'nin en önemli vuruşmaları bu bölgede gerçekleşti. Önce Ali Fuat Paşa'nın İngiliz işgalini sona erdirmek amacıyla gerçekleştirdiği I. ve II. Eskişehir Harekâtları sonra da I. ve II. İnönü Muharebeleri, Kütahya-Eskişehir Savaşları, Batı Cephesi karargâhının burada bulunması ve ordunun ikmalî konusundaki çabalar bölgenin askerî önemini göstermektedir. İşgal ve savaşlar, kentin kurtarıldığı 2 Eylül 1922 tarihine gelindiğinde yanmış, yıkılmış ve yorgun bir şehir bırakmıştır. Kentteki İstanbul Hükûmeti yanlısı idareciler Batı Anadolu'daki Millî Mücadele hareketi ve Sivas Kongresi karşısında sergiledikleri kötü yönetimle İstanbul ile Anadolu arasındaki siyasi mücadelelerin ilginç bir örneğini göstermişlerdir. Halkın direnişini ve Millî Mücadele'ye verdiği desteği gören Kolordu Kumandanı Kiraz Hamdi Paşa İstanbul'a kaçmış, Mutasarrıf Hilmi Bey de katledilmiştir. Millî Mücadele'nin ilk günlerinden itibaren duyarlılık gösteren ve desteğini esirgemeyen bu kentte, İngiliz işgalinin sona erdirilmesinden sonra süratle teşkilatlanmaya geçilmiş ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti oluşturularak mücadele daha sistemli bir şekil almıştır. Çerkez Ethem Olayı, Yeşil Ordu Hareketi, Eskişehir İstiklal Mahkemesi, Ayn-Pe istihbarat teşkilatının kurulması gibi gelişmeler de kenti Millî Mücadele tarihinin en önemli merkezlerinden birisi yapmıştır. Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın en büyük destekçisi hiç şüphesiz Anadolu halkıdır. Gerek askerî, gerekse sivil yapılanmanın her aşamasında en büyük dayanak halk desteğidir. Mustafa Kemal Paşa Millî Mücadele'nin başından itibaren bu halk desteğini yanında hissetmiş ve başarı kazanılmasında da halkın desteği en büyük amil olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'ya en büyük desteklerden birisi de Eskişehir halkından gelmiştir. Kent Millî Mücadele'nin ilk anlarından itibaren büyük bir kaos ve çatışma ortamının içinde kalmış; kentte millî kuvvetlerin söz sahibi olmasından sonra mücadelenin de seyri değişmiş, âdeta zaferin ilk müjdeleri alınmıştır. Heyet-i Temsiliye'nin Batı Anadolu millî mücadelesi üzerindeki etkisi ancak bu kentin elde edilmesiyle sağlanabilmiş ve ortak hareket etme imkânı bulunmuş; bir strateji birliği sağlanmıştır. Sonuçta mazlum ve mağdur Türk milleti, makus talihini burada yenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Eskişehir, Millî Mücadele, İnönü, Müdafaa-i Hukuk, Yeşil Ordu

* Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, mersan[at]ogu.edu.tr, ORCID:0000-0003-4057-9945.

Eskişehir During the National Struggle

Abstract

Eskişehir was one of the cities that was occupied immediately after the signing of the Armistice of Mondros and hosted many military and political developments due to its location. The city, which was subjected to British occupation in January 1919, was subjected to Greek occupation on June 20, 1921, which had more severe consequences. Until the end of the occupation on September 2, 1922, many important military and political events took place in the city, making it a center that carried the burden of the National Struggle. In military aspect, undoubtedly the most important battles of the National Struggle took place in this region. First, Ali Fuat Pasha's First and Second Eskişehir Offensives to end the British occupation, then First and Second İnönü Battles, Kütahya-Eskişehir Wars, the presence of the Western Front headquarters here and the efforts to resupply the army show the military importance of the region. By September 2, 1922, when the city was liberated, the occupation and wars had left a burnt, destroyed and tired city. The pro-Istanbul government administrators in the city showed an interesting example of the political struggles between Istanbul and Anatolia with their mismanagement against the National Struggle movement in Western Anatolia and the Sivas Congress. Seeing the resistance of the people and their support for the National Struggle, Corps Commander Kiraz Hamdi Pasha fled to Istanbul and Mutasarrıf Hilmi Bey was assassinated. In this city, which showed sensitivity and support from the first days of the National Struggle, after the end of the British occupation, organization was started rapidly and the struggle took a more systematic form by forming a Association for Defence of National Rights. Developments such as the Circass Ethem Incident, the Green Army Movement, the Eskişehir Independence Court, and the establishment of the Ayn-Pe intelligence organization made the city one of the most important centers of the National Struggle. Mustafa Kemal Pasha's biggest supporter in the National Struggle was undoubtedly the people of Anatolia. At every stage of both military and civilian structuring, the greatest support was the support of the people. Mustafa Kemal Pasha felt the support of the people from the beginning of the National Struggle and the support of the people was the biggest factor in the success of the struggle. One of the greatest support for Mustafa Kemal Pasha came from the people of Eskişehir. The city had been in an environment of chaos and conflict since the first moments of the National Struggle; however, the course of the struggle changed after the national forces had a say in the city, and the first signs of victory were seen. The influence of the Heyet-i Temsiliye on the national struggle in Western Anatolia could only be ensured with the capture of this city, and the opportunity to act jointly was found; a unity of strategy was achieved. As a result, the oppressed and victimized Turkish nation overcame its bitter fate here.

Keywords

Eskişehir, Millî Mücadele, İnönü, Müdafaa-i Hukuk, Yeşil Ordu

1. Giriş

Coğrafi konumu sebebiyle tarihin sayısız olaylarına şahitlik eden Eskişehir, Millî Mücadele esnasında da âdeta savaşın yükünü çeken bir kent oldu.¹ Her şeyden önce Eskişehir, Haydarpaşa-Bağdat, İstanbul-Konya demiryolu üzerinde bulunuyordu. O yıllarda kara yollarının yetersizliği ve motorlu kara taşıtlarının son derece sınırlı olması sebebiyle demiryolları en uygun ulaşım vasıtasıydı. İstanbul'un tahıl ihtiyacı Konya'dan sağlanıyordu. Diğer taraftan Eskişehir, İstanbul'u çok yakından ilgilendiren siyasi olaylara sahne olmuştu. Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği günlerde hükûmetin geçici olarak Eskişehir'e nakli bile düşünülmüştü. Yine Millî Mücadele'nin ilk günlerinde İstanbul'a bağlı merkezler arasında Afyonkarahisar, Bursa ve Balıkesir ile birlikte Eskişehir de bulunuyordu.

Eskişehir, Kuvâ-yı Milliye açısından çok önemliydi. Eskişehir'in kazanılmasıyla Konya, Afyonkarahisar ve Bursa'yı kapsayan geniş bölge ulusal hareketin kontrolünde olacaktı. Ali Fuat Paşa'ya göre Anadolu ile İstanbul hükûmetlerinden hangisinin duruma hâkim olacağı meselesi âdeta bu şehrin etrafında cereyan edecek olaylara bağlı görünüyordu.² Sivas'ta 16-29 Kasım tarihleri arasında devam eden müzakereler ve tartışmalar sonunda meclisin İstanbul'da toplanması kararlaştırılmıştı.³ Mebuslar İstanbul'a gitmezden önce Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir ve Edirne'de toplanacak ve buralardan kendilerine direktifler verilecekti. Bunun yanında Heyet-i Temsiliye tarafından alınan kararda Meclis-i Mebûsan'da bir siyasi grup teşkil etmek için vilayet ve bağımsız livalardan ikişer, diğer sancaklardan birer mebusun Eskişehir'de toplanarak talimat almaları kararlaştırılmıştı.⁴

Eskişehir Millî Mücadele hareketinin merkezi olarak düşünülen kentler arasındaydı. Siyasi olayları daha sıhhatli takip edebilmek için Heyet-i Temsiliye'nin daha batıdaki bir şehir merkez yapması gerekiyordu. Bu sebeple mesele Sivas'taki komutanlar toplantısında tartışılmış, Ankara, Konya ve Eskişehir üzerinde durulmuştu.⁵ Bu günlerde Mustafa Kemal

¹ 1921 yılında Eskişehir'i ziyaret eden Amerikalı gazeteci Clarence K. Streit Eskişehir hakkında şunları yazar: "Eskişehir'in 25 bin kişilik bir nüfusu var. (Ankara'yla yaklaşık aynı büyüklükte.) Fakat beni başşehirden çok daha ilerici, gelişmeye açık bir şehir olarak etkiledi. Burada insan Millî Mücadele'nin arkasındaki canlılık, kuvvet ve enerjiyi Ankara'da ya da Türkiye'nin ziyaret ettiğim herhangi bir yerinde olduğundan çok daha fazla hissedebiliyor." Clarence K. Stret, *Bilinmeyen Türkler, Mustafa Kemal Paşa, Milliyetçi Ankara ve Anadolu'da Gündelik Hayat, Ocak-Mart 1921*, Yay. Haz. Heath W. Lowry, İstanbul: Bahçeşehir Üniv. Yay., 2011, s. 157.

² Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul: Vatam Neşriyat, 1953, s. 8.

³ 18 Kasım 1919 tarihli görüşmelerin sonucu Heyet-i Temsiliye karar defterine şu şekilde geçirilmiştir: "Meclis-i Mebûsan'da, Müdafaa-i Hukuk Derneği ilkelerine bağlı, milliyetsever bir gurubun oluşturulmasını sağlamak için her livadan birer mebus çağrılarak Eskişehir'de toplanılması, Heyet-i Temsiliye'nin oraya giderek esas konular ve güvenlik önlemleri üzerinde fikir alışverişinde bulunulması ve bu mebuslara anılan yere gelmiş olan öteki mebusların da katılması uygun görüldü." Ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Ankara, TTK, 1989, s. 59; Bilal Şimşir, *Ankara...Ankara, Bir Başkent'in Doğuşu*, Ankara: Bilgi Yay., 1988, s. 158. Adı geçen toplantının sonucu Heyet-i Temsiliye tutanaklarına şu şekilde geçirilmiştir: "Heyet-i Temsiliye üyesi olarak her sancaktan bir delege mebus seçtirilmesi ve Heyet-i Temsiliye merkezi de Eskişehir civarında Seyitgazi olması kararlaştırıldı." Baykal, *Heyet-i Temsiliye*, s. 57; Şimşir, *Ankara...Ankara*, s. 158.

⁴ Baykal, *Heyet-i Temsiliye*, s. 59.

⁵ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. II. Ankara: MEB Yay., 1978, s. 169.

Paşa, Konya'daki 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşa'ya gönderdiği mektupta, Heyet-i Temsiliye'nin Kayseri-Kırşehir-Ankara yoluyla Eskişehir yakınındaki Seyitgazi'ye ulaşacağını, burada mebuslarla yapılacak toplantıdan sonra mebusların İstanbul'a gideceğini, Heyet-i Temsiliye'nin ise orada kalacağını yazmıştır.⁶

Eskişehir, Millî Mücadele senelerinde hem askerî hem siyasi birçok olayın yaşandığı bir kent olarak dikkat çekmiştir. Yaklaşık 423 gün süren İngiliz ve 410 gün süren Yunan işgalleri ve bu işgallerin sona erdirilmesi sürecinde yaşanan askerî gelişmeler ile İstanbul ve Sivas Heyet-i Temsiliyesi arasındaki siyasi mücadeleler bu kente yansımıştır.

2. İngiliz İşgal Dönemi

Mondros Mütarekesi maddeleri arasında yer alan ve bütün demiryollarının İtilaf devletleri subayları tarafından kontrolünü içeren 15. Madde Osmanlı delegelerinin tüm uğraşlarına rağmen kabul edildi.⁷ İngilizler mütarekenin imzalanmasından hemen sonra işgal hareketlerine giriştiler. 3 Kasım 1918 tarihinden 30 Mart 1919 tarihine kadar Musul, İskenderun, Çanakkale, Kilis, Bağdat, Kasaba-Aydın demiryolu, Birecik, Antep, Konya, Urfa, Samsun ve Merzifon'a işgal birlikleri sevktiler. 18 Ocak 1919'dan itibaren demiryolları üzerindeki önemli merkezlerden İzmit, Eskişehir ve Afyonkarahisar'a İngiliz birlikleri gönderildi.⁸ 22 Ocak 1919'da bir İngiliz birliği Eskişehir'e geldi.⁹ Bu tarihten itibaren İngilizler demiryollarındaki birliklerini takviye amacıyla zaman zaman asker sevkiyatına devam ettiler ki bunlar arasında Hintli askerler çoğunluktaydı.¹⁰

İngilizlerin Eskişehir'i işgalleriyle beraber halka tecavüzleri de şikâyet konusu olmaya başladı. Nitekim Dâhiliye Nezareti Eskişehir Mutasarrıflığı'na gönderdiği 20 Şubat 1335/1919 tarihli emirde İtilaf askerlerinden sataşma ve saldırılarda bulunanlara karşı, zaafiyet gösterilmeden ve korkmadan, tecavüzlerinin uygun şekilde önlenmesi ve bir olay meydana gelmesine de sebebiyet verilmemesi istenmişti. Ayrıca Eskişehir'deki İtilaf kuvvetleri kumandanı ile iyi ilişkiler kurularak İtilaf askerlerinin tecavüzlerinin önlenmesi konusunda ortak önlemlerin alınması ve ne askerlerin halka taarruzlarına ne de komutanın hükûmet ve halka müdahalesine meydan verilmemesi bildirilmişti.¹¹

Bu şartlarda Anadolu'daki İngiliz işgal kuvvetlerinin yardımlarıyla kuvvetli bir mukavemet merkezi haline gelen Eskişehir'in zaman kaybedilmeden Millî Kongre'ye katılması gerektiğini gören ve Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın en büyük dayanağı olan 20.

⁶ Sadi Borak, *Açıklamalı Atatürk'ün Özel Mektupları*, Varlık Yay., İstanbul, 1970, s. 129.

⁷ Bu konuda yapılan görüşmelerin ayrıntıları için bkz. *Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1992, C. I, s. 36-40.

⁸ *ATASE Arş*, Kl.238, Dos.17-11, Fh.19-1

⁹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. I, Ankara: TTK, 1986, s. 111.

¹⁰ 23 Şubat 1335/1919 tarihli Harbiye Nezareti Vaziyet-i Umumiye Tamimi'nden : "...Eskişehir ve Ankara'ya birer İngiliz müfrezesi gelmiştir." (*ATASE Arş.*; Kl.35, D.75-308, Fh.6-3); Ankara'dan Harbiye Nezareti'ne çekilen 2 Eylül 1335/1919 tarihli şifre telgraftan: "27 Ağustosta takriben 600 mevcutlu bir Hint Taburu Eskişehir'e gelerek kasabanın cenubî şarkisinde yerleşmiştir." (*ATASE Arş.*, Kl.35, D. 60-135, Fh.60-1)

¹¹ BOA, DH. ŞFR., Dn. 97, Vn.12.

Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa¹² Batı Anadolu'daki cephelerin gerilerindeki Eskişehir ve Afyonkarahisar'ı birer millî muntika kabul ederek, Eskişehir millî muntikasına Süvari Kaymakamı Atıf Bey'i ve Afyonkarahisar millî muntikasına da 23. Fırka Kumandanı Ömer Lütfi Bey'i atamıştı. Atıf Bey, Ali Fuat Paşa'nın talimatını alamadan 7 Eylül 1919 tarihinde Kurban Bayramı'nın birinci günü bir subay ve elli İngiliz askerinin yaptıkları bir baskınla evinden alınıp tutuklandı.¹³ Bundan üç gün önce, 4 Eylül günü İngiliz Karadeniz Ordusu ve Asya-yı Suğrâ (Küçük Asya) İtilaf Orduları Erkân-ı Harbiyesi'nden Harbiye Nezaretine gönderilen 24/2750 sayılı telgrafta Atıf Bey'le Afyonkarahisar Muntikası Kumandanı Ömer Lütfi Bey'in tutuklanması istenmişti.¹⁴ İngilizler Atıf Bey'i etrafında seksen muhafız olduğu halde derhal İstanbul'a sevk ettiler. Tutuklanmasına gerekçe olarak cephanelikten yüz sandık cephaneye çıkarttığını ileri sürdüler.

İngilizler ahaliyi ve Türk askerlerini tahkir için her türlü yola başvuruyorlardı. Subayları kendilerinden aşağı rütbede olan İngiliz subaylarını selamlamaya zorluyor, Türk erlerini dövüyorlardı. Yaşananlara karşı ortaya çıkan öfke, İstanbul'un işgali üzerine tüm Anadolu'da büyük bir kin ve nefrete dönüştü. Anadolu demiryollarını ellerinde bulunduran ve bu suretle memleket içerisine her zaman taze kuvvetler getirme olanağına sahip olan İngilizleri bunlardan yoksun kılmak, Yunan ordusu karşısındaki Batı Cephesi'nin gerisini emniyet altında bulundurmak için Heyet-i Temsiliye tarafından Afyonkarahisar, Kütahya ve Eskişehir'deki İngiliz kuvvetlerini buralardan çıkarmak uygun görüldü.

9 Eylül'de Sivas Kongresi'nce Garbi Anadolu Umum Kuvâ-yı Milliye Kumandanlığı'na atanan Ali Fuat Paşa, Eskişehir'e hareket etti. Hareketinden önce Sivas'ta Umumî Kongre Riyaseti'ne bir telgraf çekerek Eskişehir'deki genel durumu arzetti ve yolculuğunun gerekçesini bildirdi: "Şayet İngilizler burada yerleşir ve Teşkilat-ı Milliye'yi devre dışı bırakırlarsa Konya Vilayetinden başka Bursa ve Aydın Vilayetlerini de Heyet-i Umumiye'den ayırmış olacaklardır. Bu hususun Umumi Kongre'ye ne kadar kötü etki edeceği şüphesizdir. Bu ahval karşısında Heyet-i Umumiye'nin temin-i selameti için buradan mühim bir müfrezeyi de alarak Eskişehir'e hareket ediyorum. Oradaki tabur ve makineli tüfek bölüğünü alarak Eskişehir havalisindeki Kuvâ-yı Milliye'yi tahrik ederek bu suretle Kuvâ-yı Milliye'yi ve onun arzusunu ihsas edecek ve meseleyi mümkün olduğu kadar sulhen tesviye edeceğim."¹⁵

Ali Fuat Paşa, 10 Eylül'de Ankara'dan yola çıkarak 13 Eylül'de Sivrihisar'a geldi. Eskişehir'in Millî Kongre'ye bağlanması ve İngiliz işgalinin sona erdirilmesi için bir plan hazırladı. Buna göre Eskişehir'in dışarıyla olan bütün haberleşmesi ile demiryolları ulaşımı süratle kesilecek, istekleri kabul ettirebilecek kuvvet ve kudretin temini maksadıyla halk

¹² Ali Fuat Paşa İstanbul Hükûmeti'nce görevden alınmış, ancak Heyet-i Temsiliye'den aldığı direktife uyararak 20. Kolordu Kumandanlığı'nı bırakmamıştır. (*Türk İstiklal Harbi*, C. II, Ks.2, Ankara: 1995, s. 71); Mevlanzâde Rifat, *Türkiye İnkılabının İcyüzü*, İstanbul: Pınar Yay., 1993, s. 307.

¹³ Naşit Hakkı Uluğ, *Hemşehrimiz Atatürk*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yay., (tarihsiz), s. 51.

¹⁴ ATASE Arş., Kl.35, D.60/35 Fh.67-1

¹⁵ Cebesoy, *Millî Mücadele*, s. 189.

işbaşına çağrılacak, bunlar askerî müfrezelerle takviye edildikten sonra bir kısmı Eskişehir-Seyitgazi, bir kısmı da İnönü'nün doğusunda toplanacak, tamamen millî olan bu icraat bir direnişle karşılaşmazsa, Eskişehir kongreye bağlanacak, daha sonra da Eskişehir'le İstanbul arasında aynı durumda olanlar varsa, onlar da aynı hareketle kongreye bağlanacaktı.

Ali Fuat Paşa 17 Eylül'de Sivrihisar'dan hareketle 18 Eylül'de Mahmudiye'ye geldi. Buradan Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey'e hemen İstanbul'a dönmesi için bir ihtarname gönderdi. Ayrıca 20 Eylül günü Eskişehir harekâtının önemi hakkında şu beyannameyi yayınladı:

“Garbi Anadolu vilayetleri namına Eskişehir civarına gelen Kuvâ-yı Milliye iğtişâş ve muhasama tevlidi maksadı ile değil, yalnız uzun zamandan beri Avrupa ve Amerika düvel-i mütemeddinesinin pek çok ihtilal ve inkılaplardan sonra idare-i hükûmet hususunda kabul ettikleri hürriyet ve terakkiyât-ı beşeriyeyi kâfil milletlerin kendi mukadderatlarına hâkim olmaları esası düsturuna uyararak sadâ-yı milliyeyi padişah ve hükûmetine ve medeniyet âlemine duyurmaya geldik. Hareket tarzımız ‘Bağırılım! Fakat elimizi kaldırmayalım!’ suretinde cereyan etmektedir. Fakat ağzımızı tıkayacak gayrimeşru eli de tutmak sarih hakkımızdır.”

Bazılarının Kuvâ-yı Milliyecilerin maksatlarının bir katliam ve iç karışıklık çıkarmak olduğu yolundaki söylentilerinin asılsız olduğunu belirten Ali Fuat Paşa'nın beyannameyi şöyle devam ediyordu: “Bütün Anadolu vilayetleri Müslüman halkını bihakkın temsil eden Millî Kongre kararlarına tevfikân teşkilat-ı asliyesini muhafaza etmek şartıyla Eskişehir'in hükûmet-i merkeziye ile irtibat ve alakasını kesmesini ve Kongre Heyet-i Temsiliyesi'ne merbutiyetini temin maksadıyla Eskişehir'deki muslihane teşebbüslerimize muhalefette bulunulmamasını İtilaf devletleri namına Eskişehir'de bulunan İngiliz askerî kuvvetleri kumandanlarından son derece rica ederiz. İngiltere gibi kadim ve hürriyetperver bir milletten, Türk Milletinin bu meşru hareketine karşı hiçbir muhalefet tasavvur edemeyiz. Eskişehir'e kadar tekmi Anadolu resmen Heyet-i Temsiliye'ye kesb-i irtibat etmiştir. Eskişehir'in garbindaki aksamın resmen Kongre'ye bağlanıp bağlanmadığı hakkında henüz malumat alamadık. Eğer buralarda bağlanmamış mıntıklar varsa, buralardaki ahalinin fikir ve hissiyatça adem-i iştiraklerinden değil, belki de Hükûmet-i Merkeziye'nin Garbi Anadolu'daki hainane teşebbüsleri neticesi olarak mezkûr aksamda mevcut İtilaf kuvvetleri ile bir hadise zuhuruna meydan bırakmamak maksadıyladır... Anadolu'nun kâmilin yakın bir zamanda resmen Kongre'ye bağlanacağı hakkında kanaat-i kâmilemiz vardır.¹⁶”

Ali Fuat Paşa, İngilizler nezdinde giriştiği teşebbüslerle de İngilizlerin kendi aleyhlerine bir taarruz olmadıkça millî harekete karşı tarafsız kalacakları vaadini aldı.¹⁷ Ayrıca Eskişehir'deki İngiliz kuvvetinin komutanı Solly-Flood ile telgraf ve mektuplar vasıtasıyla

¹⁶ Cebesoy, *Millî Mücadele*, s. 208.

¹⁷ *ATASE Arş*, Kl.322, D (57)A-3, Fh.46.

görüşmeler gerçekleştirdi. Ali Fuat Paşa'nın Eskişehir'in Millî Kongre'ye bağlanması konusundaki ısrarlı sözlerine karşılık Solly-Flood, Eskişehir'e karşı askerî bir hareket düzenlenmemesi konusunda tehditkâr bir tavır sergiledi.¹⁸ Solly-Flood, Ali Fuat Paşa'ya 25 Eylül'de aşağıdaki nezaketsiz ve aynı zamanda kumandanlara ve Kuvâ-yı Milliye'ye karşı tecavüzkâr ifadeler içeren şu mektubu gönderdi: "Ali Fuat Paşa'ya. 21 Eylül'de tarafımdan gönderilen Erkân-ı Harbiye zabiti mevadd-ı âtiyeyi tebliğ etmişti. Ben ve maiyetimdeki asâkiri, Osmanlılara ait politika işleri asla alakadar etmez. Ben ve İngiliz asakiri Düvel-i Mü'telife ile Osmanlı Hükûmeti arasında mün'akit mütareke ahkâmını muhafazaya memurdurlar. Ben ve kumandamda bulunan İngiliz askerleri, şimendifer hattının emr-i muhafazasından mes'uldürler. İngiltere ve Düvel-i Müttefika asâkiri menafiine ve şimendifer hututuna müdahale etmediğiniz takdirde tarafımızdan da size müdahale edilmeyecektir. Ancak ben sizin âtide munderiç maddelere riayet etmeliğinizi musırran talep ederim. Gerek şimendifer hututuna ve gerekse mürur u ubura mahsus yollar ve şimendifer memurlarının ikametgâhlarına ve telgraf hatlarına tecavüz edilmemesi ve hatta bu hususta tecrübeye bile kıyam edilmemesi lazımdır. Ve bunu kat'iyen talep ederim. Şimendifer hututunun muhafazasında müstahdem asâkire taarruz ve müdahaleyi bile düşünmemeniz ihtar olunur. Maiyetinizde bulunan asâkir ve avaneden elyevm İngiliz asâkiri tarafından işgal edilmiş bulunan İzmit, Eskişehir, Kütahya ve Afyonkarahisar'a kat'iyen bir ferdin bile dâhil olmamaları beyan olunur. Bâlâda zikrolunan mevadda riayet olunduğu takdirde halihazırda demiryolları yakınında ve civarında bulunan İngiliz asâkiri buldukları mevkileri muhafaza edeceklerdir. Aksi takdirde tarafınızdan vuku bulacak her türlü harekete aynı surette mukabele edilecektir. Ve neticede yalnız sen mes'ul tutulacaksın. Zaten bu mevad hakkında talebiniz üzerine bizimle yaptığınız mukaveleyi imza etmiş idiniz. Sizden isterim ki, mafevklerinize vaziyeti bildiriniz. Maiyetinizde bulunan bütün millicilere ve avaneye de ehemmiyetle tebliğ ediniz. Ve size diyorum ki avanenizden bir fert yakalanıp zinhar Eskişehir'e gelmesin ve buldukları yerde kalsınlar. Bâlâda mezkûr maddelere riayet etmediğiniz halde sizin ve Kuvâ-yı Milliye'nin Düvel-i Müttefikaya karşı harekât-ı hasmaneye isticar eylediğinize hükmedilecektir."¹⁹

Ali Fuat Paşa mektup teatilerinden sonra 5 Ekim'de İngiliz general ile yüz yüze görüştü. Paşa, çok samimi geçtiğini ifade ettiği bu görüşmede İngilizlerin sadece demiryollarını korumakla görevli olduklarını ve iç siyasete karışmayacaklarını ifade ettiklerini yazmıştır.²⁰ Ali Fuat Paşa şehirde Kuvâ-yı Milliye'nin hâkim olmasından sonra İngilizlerce kuvvetli bir şekilde tahkim edilen şehre girmekten vazgeçerek harekâtını İzmit'e doğru devam ettirdi.

¹⁸ ATASE Arş. Kl.185, D (20)90, Fh.170-1. General Solly-Flood'un küstahca yazılmış görüşme talebi: "Kuvâ-yı Mu'telife'nin Eskişehir'de bulunan kıtaatı kumandanı General Solly-Flood, Mirliva Ali Fuat Paşa'yı hemen ve telgrafi aldığı anda bilâ ifate-i vakt Eskişehir'de görmek istiyor." (ATASE Arş. Kl.185, D. (20) 90, Fh.142).

¹⁹ ATASE Arş. Kl.185, D.(20) 90, Fh.170-1.

²⁰ Cebesoy, Millî Mücadele, s. 236-237

Eskişehir'deki İşgal Birliklerinin Komutanı General Arthur Solly-Flood²¹

Ali Fuat Paşa'nın I. Eskişehir Harekâtı olarak anılan operasyonu sonrasında İngilizler Eskişehir'deki kuvvetlerini tahkim ettiler. Bunun üzerine yeni bir askerî teşkilatlanma yapıldı. 13 Ekim 1919 günü Bilecik'te Ali Fuat Paşa, Bekir Sami Bey, Birinci Fırka Kumandanı Kaymakam Asım Bey ve diğer bir kaç subay arasında yapılan toplantıda, askerî bölge komutanlıkları kurularak, güvenlik, millî teşkilatın kuvvetlendirilmesi, silah, cephane ve diğer lüzumlu ihtiyaçların sağlanması, ulaştırma ve ikmal işleri bu komutanlıkların sorumluluklarına bırakıldı.²² Özellikle İstanbul'un işgali üzerine Mustafa Kemal Paşa İtilaf devletleri nezdinde işgali protesto ettikten sonra, bazı tedbirler almayı uygun gördü ki bunlar arasında Eskişehir ve Afyon'daki yabancı kıtaların silahtan tecrit edilmesi ve uzaklaştırılmaları; Geyve, Ulukışla civarlarında tren hatlarının tahribi ve Anadolu'daki yabancı subayların tutuklanmaları da vardı.²³

Mustafa Kemal Paşa'nın bu önlemlerine uygun olarak Ankara'daki 143. Alay, Ankara millî müfrezeleri ile beraber 17/18 Mart 1920 gecesi trenle Eskişehir'e hareket etti. Bu treni normal aralıklarla diğerleri takip etti. 20. Kolordu Kumandan Vekili Mahmut Bey, aynı trenle Eskişehir yakınındaki Ağapınar istasyonuna çıktı ve istasyonu emniyet altına aldı.²⁴

²¹ *Bütün Dünya*, 21/259 (2020), s. 26.

²² Cebesoy, *Millî Mücadele*, s. 240.

²³ *Nutuk I*, s. 240.

²⁴ Cebesoy, *Millî Mücadele*, s. 316.

13 Mart akşamı da Eskişehir'e hâkim olan tepelerin işgaline başlandı ve yirmi beş kadar İngiliz düşük rütbeli subay ve eri tutuklandı.²⁵ Böylece Eskişehir-Ankara arasındaki demiryolunun kontrolü olaysız olarak millî kuvvetlerin eline geçti.

Ali Fuat Paşa, birliklerine 19 Mart'ta şu emri gönderdi:

- 1- "Dersaadet'in işgali tarihinden bugüne kadar Anadolu'ya İtilaf kuvveti sevk edildiğine dair hiçbir haber alınmamıştır.
- 2- Vaziyet bir an evvel Geyve Boğazı'na demiryolu hattı üzerinde esaslı tahribat yapılarak, demiryolu ulaşımının uzun müddet kesilmesi ve demiryolu hatlarına hâkim olabilmek için Eskişehir, Afyonkarahisar ve Geyve Boğazı'nda münferit ve müteferrik bulunan İngiliz ve Düvel-i İtilafiye kuvvetlerinin silahlarının alınmasını icap ettirmektedir. Eğer şimendifer hattına ivedi olarak el koyamaz isek, Aydın işgal mıntıkasında bulunan Kuvâ-yı Milliye ve 12. Kolordu'ya ve kuzeyden İngilizlerin, güneyden Yunanlıların taarruzuna maruz kalması ihtimali bulunan 13. Kolordu'ya kıymetli yardımlarımız ertelenebilecektir. Silahlarını alacağımız İtilaf askeri kuvvetli olmamakla beraber, münferit ve mütereddit durumda olup kıymet-i harbiyesi olmayan Hind Mecusilerinden ibarettir. Bugün mukadderat-ı milletin Geyve Boğazı'nda demiryolu hattının esaslı bir surette tahribine ve seri olarak Anadolu'daki demiryolu hatlarına süratle el koymakta olduğuna asla şüphe ve tereddüt etmemelidir. Binaenaleyh bu uğurda azamî fedakârlığı göze alarak, teşebbüsâtına hemen başlamak lazımdır. Çatışma ile silahlarını teslim etmeyecek olan düşman kuvvetine karşı şiddetle baskın yaparak, sonuca ulaşmak lazımdır.
- 3- Yukarıda verilen görevin hemen yerine getirilmesi için artık münakaşa zamanı çoktan geçmiştir ve Ankara'da elimizde bir tren hazırdır. Ankara'dan ne gibi yardım talep ediliyorsa 24. Fırka Kumandanı Mahmut Bey'e süratle bildirmelidir. İşbu tebligat Eskişehir Mıntıka Kumandanlığı vasıtasıyla 24. Fırka Kumandanı Mahmut Bey'e verilecek, Mevki Kumandanı Rifat Bey'e emin bir vasıta ile tebliğ edilecek ve tebliğ edildiği bildirilecektir."²⁶

Ali Fuat Paşa'nın bu kararlı tutumu karşısında İngiliz işgal birlikleri Afyon ve Kütahya'dan Eskişehir'e çekildiler.²⁷ Böylece Eskişehir'deki İngiliz kuvvetlerinin büyüklüğü bir alaya yaklaştı.²⁸

Bu arada Ağapınar istasyonundaki toplanma hareketi 20 Mart 1920'de tamamlandı. Eskişehir Mutasarrıfı Fatin Bey²⁹ ile 24. Fırka Kumandanı Mahmut Bey'in İngilizlere müştereken verdikleri ultiमतomda "Milletin galeyana ve heyecana tasvir ve memleketin bu

²⁵ Cebesoy, *Millî Mücadele*, s. 316.

²⁶ H.T.V.D., S.22,V.561; Uluğ, *Hemşehrimiz Atatürk*, s. 126-127.

²⁷ Cebesoy, *Millî Mücadele*, s. 317.

²⁸ *Türk İstiklal Harbi*, C. II, Ks.2, s. 80.

²⁹ Eskişehir Mutasarrıf vekilliğini yürüten Sabri Bey'in yerine Balıkesir Mutasarrıfı Fatin Bey atanmıştı. (*İleri*, 6 Teşrin-i Sani 1335/6 Kasım 1919, Numro:656)

mübarek ve muazzez ve fedakâr kuvvetler tarafından abluka edilmiş olduğundan, iki saate kadar memleketi terk ve İstanbul'a hareket etmedikleri takdirde, dökülecek kandan mesul olacakları" izah edildi.³⁰ Ancak İngilizler yirmi dört saat müddet istediler. Fakat Eskişehir'in derhal boşaltılması hakkındaki kesin ihtar üzerine, şehri hemen terk edeceklerini ancak İzmit'e kadar herhangi bir taarruza uğramayacaklarının garanti edilmesini istediler ve hazırlatılan üç katarla Eskişehir'i terk ettiler.³¹ İngilizlerin ordugahta bıraktıkları at, katır, ağırlık ve birçok teçhizat, 24. Fırka'nın seferberlik noksanını büyük ölçüde tamamladı.³²

Bu suretle Anadolu-Bağdat demiryollarının çok önemli bir kavşağında yer alan Eskişehir, tamamen Kuvâ-yı Milliye'nin eline geçti. Böylece 22 Ocak 1919'da başlayan İngiliz işgali, 423 gün sonra 20 Mart 1920'de son buldu.

3. Eskişehir'de Millî Direniş ve Teşkilatlanma

Şehirdeki İngiliz birliklerine rağmen Eskişehir kamuoyu Millî Mücadele'ye büyük duyarlılık ve ilgi göstererek Kuvâ-yı Milliye'nin genel stratejisine uygun hareket etmiştir. Bu cümleden olarak İzmir'in işgali, 17 Mayıs 1919 günü Odunpazarı semtinde on bin kişinin katıldığı muazzam bir mitingle protesto edilmiştir. Mitingten sonra matem işareti olarak yirmi dört saat dükkânlar kapatılmış, gereken yerlere müteaddit protesto telgrafları çekilmiştir.³³

³⁰ H.T.V.D.S.24,,V. 621; *Hakimiyet-i Milliye*, 23 Mart 1335/1919, Numro:17.

³¹ *Türk İstiklal Harbi*, C. II. Ks.2, s. 80.

³² Cebesoy, *Millî Mücadele*, s. 317.

³³ Leon Rouillon, *Pour La Turquie*, Paris: Bernard Grasset Editeur, 1921, s. 59.

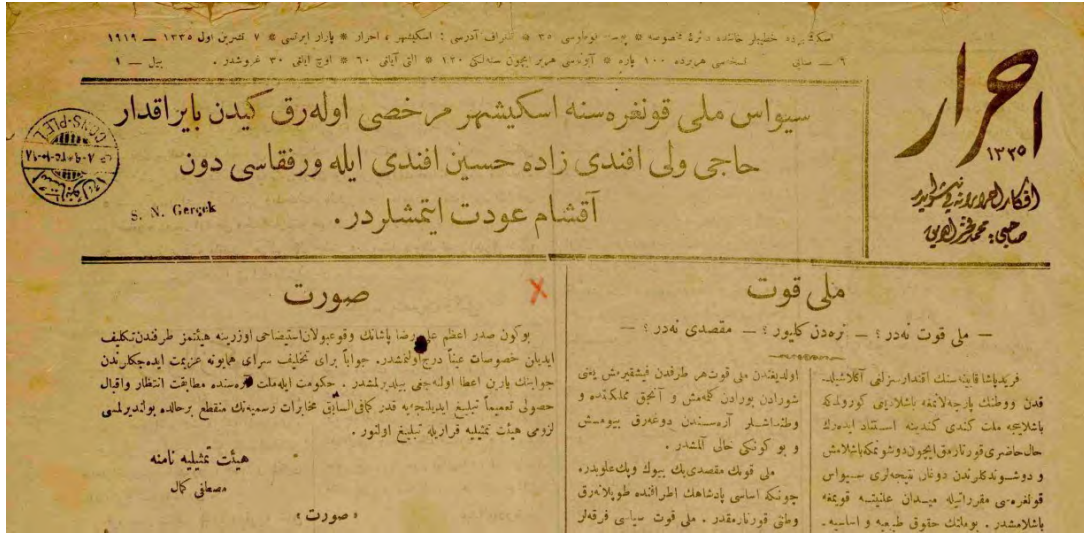

İzmir'in İşgali Üzerine Eskişehir'den Gönderilen Protesto Telgrafı³⁴

Öte yandan Batı Anadolu millî hareketi ile Doğu'daki hareket arasında önemli bir mevkide yer alan Eskişehir, Sivas Kongresi'nde, bölgedeki kumandanların faaliyetleri sonucu temsil edilebilmiştir. Eskişehirliiler daha ilk gününden itibaren Sivas'taki millî hareketle ilgilenmişler ve hiçbir yılgınlık göstermeden, üç temsilcilerini kongreye göndermişlerdir. Bunlar taş ocakları sahibi Siyahızade Halil İbrahim Bey, Tüccar Bayraktarzade Hüseyin Bey ve askerlikten ayrılma Hüsrev Sami Bey'dir.³⁵

³⁴ Paris'de Dörtler Meclis-i Âlisine hitaben yazılan 18 Haziran 1919 tarihli telgrafta "Türk ve Müslüman olmak hasebiyle İzmir'imize Yunan tarafından yapılan feci işgali, insanîyet namına protesto eder ve muazzam i'tilaf devletlerinden hukuk-ı meşruamızın müdafaasını temenni ederiz. Mağdur bir Müslüman.Veli Mustafa" satırları yer almaktadır.

³⁵ Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi*, Ankara: Başnur Matbaası, 1969, s. 74.

"Sivas Kongresi günlerinde Eskişehir'de yayımlanan Ahrar Gazetesi"

İngilizlerin Eskişehir'de bulunmaları, demiryollarını kontrol altında tutmaları, İstanbul hükûmetinin kışkırtıcı tertipleriyle yer yer ayaklanmaların meydana gelişi, Heyet-i Temsiliye'ye karşı kuvvet sevk edileceği söylentileri, Ankara'daki Millî Mücadele yanlılarını kaygılandırıyordu.³⁶ Hükûmet görevlilerinden bazılarının - Eskişehir'de mutasarrıf Hilmi Bey ve Kolordu Kumandanı Kiraz Hamdi Paşa başta olmak üzere- İngiliz kontrol heyetiyle iş birliği halinde olmaları ve bunların zararlı tutumları, ayrı bir tehlike yaratıyordu. Bu durum üzerine Ali Fuat Paşa için artık Ankara'da kalmak imkânsızdı ve derhal harekete geçmek gerekiyordu. İlk hedef de Eskişehir'di. Eğer Eskişehir'e hâkim olunabilirse İstanbul yakınında yabancı kuvvetlerin en çok toplandığı ve Anadolu demiryollarının birleştiği önemli bir mevkiye hâkim olunacaktı. Ayrıca İngiliz işgal birliklerinin nasıl bir tavır takınacağı da kesin olarak belli olacaktı. Bunun yanında İngilizlerin yardım ve yönlendirmesinden mahrum kalan İstanbul Hükûmeti de millî isteklere ister istemez boyun eğecekti.

İngilizlerin İstanbul-Eskişehir ve Eskişehir-Konya demiryolu hattını işgal etmeleri üzerine, Ali Fuat Paşa bu bölgeleri birer mıntıka kabul ederek, mülki ve askerî yönetimi ele almak ve boyun eğmeyenleri "millet namına" tutuklamak üzere komutanlar atadı.³⁷ Sivas Kongresi'nin devam ettiği günlerde Ankara ve Eskişehir çevresinde İstanbul Hükûmeti taraftarlarıyla Kuvâ-yı Milliyeciler arasında gizli ve açık bir mücadele mevcuttu. Diğer taraftan İstanbul Hükûmeti'nin Ali Fuat Paşa'yı azlederek³⁸ 20. Kolordu Kumandanlığı'na atadığı Kiraz Hamdi Paşa da Eskişehir'e gelmiş bulunuyordu.

³⁶ *Türk İstiklal Harbi*, C. II, Ks.2, s. 72.

³⁷ Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara: TTK Yay., 1986, s. 76-77.

³⁸ Ali Fuat Paşa'nın azledilmesiyle yerine önce 28 Ağustos'ta Ahmet Hulusi Paşa atanmış, ancak onun görevi kabul etmemesi üzerine 31 Ağustos'ta Kiraz lakaplı Ahmet Hamdi Paşa atanmıştır. (Bkz. *Takvim-i Vekayi*, No.3637; 31 Ağustos 1335/1919).

Kiraz Hamdi Paşa ile Harbiye Nezareti arasında bölgede gelişen olaylar ve Ali Fuat Paşa'nın harekâtıyla ilgili telgraf haberleşmeleri devam ederken, Harbiye Nezareti 20. Kolordu ile ilgili yeni bir karar almak mecburiyetinde kaldı. Zira asıl Kolordu Ankara'daydı ve Ali Fuat Paşa'nın emri altındaydı. Ayrıca Ali Fuat Paşa azledilmesine rağmen görevi bırakmamıştı. İstanbul Hükûmeti'nce kolorduya komutan olarak Kiraz Hamdi Paşa ise Ankara'ya gidemeyerek, Eskişehir'de kalmıştı. Gerçekten de Hamdi Paşa'nın ifade ettiği gibi, kendisi "Kolordusuz Kolordu Kumandanı" idi. Bu duruma son vermek üzere, 17 Eylül 1335/1919 tarihli irade-i seniyye ile 20. Kolordu lağvedilip, yerine Eskişehir'de 5. Kolordu namıyla yeni bir kolordu teşkil edildiği ve bu kolorduya on beş gün içinde katılacak olanların memuriyetlerine devam edecekleri, katılmayanların ise cezalandırılacakları bildirildi.³⁹ Fakat tanınan süre dolduğu halde kimse yeni kolorduya katılmadı.⁴⁰

Eskişehir bölgesinde meydana gelen olayları Hamdi Paşa vasıtasıyla öğrenen Damat Ferit Paşa, yeni kurulan 5. Kolordu'ya on beş günlük sürenin bitmesine rağmen kimsenin katılmadığını ve Ali Fuat Paşa'nın faaliyetlerine devam ettiğini öğrenince, yeni bir teşebbüste bulundu. O, Anadolu'daki milliyetçi harekete karşı İtilaf devletlerinin yardımını sağlamaya çalışıyordu. Bu amaçla İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck'e gönderdiği iki notada Osmanlı Harbiye Nazırı'nın dirlik ve düzenliği sağlamak üzere Eskişehir'e derhal iki bin asker gönderilmesi gereğine işaret etti.⁴¹ Damat Ferit Eskişehir'e göndereceği bu iki bin askerle şehirde esaslı bir gövde gösterisi yapacak ve bunun sonucunda Kuvâ-yı Milliyeciler pazarlığı oturmak zorunda kalacaklardı. İngilizler 21 Eylül'de önce karşı çıktılarsa da sonra buna yanaşır gibi oldular. Bunun üzerine Damat Ferit bir notayla resmen talepte bulundu.⁴² Bu isteği görüşen Fransız, İngiliz ve İtalyan yüksek komiserleri, Konya'nın da milliyetçilerin eline geçmesini göz önünde tutarak iki bin askerin az olacağını, daha fazlasının ise iç savaşa yol açacağını, bunun ise demiryolunun terki ve dolayısıyla İstanbul'un beslenememesiyle sonuçlanacağına karar verdiler.⁴³ Damat Ferit bunun üzerine Robeck'e İtilaf devletlerinin, hükûmetin asker sevk etmesine engel olduklarını, oysa "asilerin" tam bir serbestlik içinde hareket edebildiklerinden yakılarak, İngiliz hükûmetinden, Padişah ile kendisinin ve taraftarlarının hayat ve özgürlüklerini

³⁹ H.T.V.D. S.47, Ves.1095.

⁴⁰ Kiraz Hamdi Paşa, Harbiye Nezareti'ne çektiği 3 Ekim 1919 tarihli telgrafta, Ankara'daki 20. Kolordu, 24. Fırka ve Karahisar'daki 23. Fırka Kumandanları ile subayların devletin emirlerine karşı bir muhalefet oluşturarak merkezî hükûmet ile alakalarını kesmelerinden dolayı 20. Kolordu'nun kaldırılarak yerine kurulacak 5. Kolordu'ya, verilen sürenin sona ermesine rağmen kimsenin katılmadığını belirtiyor ve bunlara karşı yapılacak muameleyi soruyordu. (H.T.V.D. S.46, Ves.1076).

⁴¹ "Damat Ferit dedi ki: Eskişehir'e defaten iki bin kişi gönderilmesi icap edecektir. Milne'nin cevabı: Vilayetlerdeki Türk Ordusunun hemen hemen tamamı milliyetçidir. İki bin kişi ya milliyetçilere katılacak ya da sivil harp yapacak". Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, çev. Cemal Köprülü, Ankara: TTK Yay., 1971, s. 143. Ayrıca bkz. Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Ankara: TTK Yay., 1973, C. I, ve s. 51, s. 122.

⁴² Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, İstanbul: Cem Yay., 1983, s. 585.

⁴³ Akşin, *İstanbul Hükûmetleri*, s. 596.

güvenlik altına almasını rica etti. Bu rica üzerine Amiral De Robeck sadrazamın iktidardan çekilmek üzere olduğu tahmininde bulundu. Bu tahmininde yanılmadığını gelişen olaylar gösterdi ve Damat Ferit ve kabinesi 2 Ekim'de iktidardan çekildi.⁴⁴

Ali Fuat Paşa'nın Eskişehir harekâtına başlaması ve İngilizlerin bölgede bulunan kuvvetlerini artırmaya çalışmaları üzerine, İzmit, Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar livalarının oluşturduğu eksen hem İstanbul hem de Sivas Kongresi açısından "en kritik bölge" haline geldi. Zira bu livalarda hâlâ İstanbul hükûmetine sadık mutasarrıflar bulunuyordu. Bu mutasarrıflar bölgede bulunan İngilizlerin de desteğine güvenerek, hem millî hareketin teşkilatlanmasını engellemeye çalışıyor, hem de Sivas Kongresi'nin denetimini kabul etmeyip İstanbul'la ilişkilerini sürdürüyorlardı. Bunların içinde Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey İstanbul'a yakınlığı ve ulusal hareket aleyhindeki ateşli faaliyetleriyle dikkat çekiyordu. Hilmi Bey, Ali Fuat Paşa'nın "Eskişehir Harekâtı"nın başlaması üzerine yoğun bir faaliyete girişti. O Kuvâ-yı Milliyecilerle mücadele edebilmek için İngilizlere müracaat ederek onlardan yardım talep ediyor, sonra da halkı toplayarak galeyanı önlemek istiyordu.

Hilmi Bey daha 13 Eylül'de Dâhiliye Nezareti'ne yaptığı müracaatta özetle şu hususları belirtiyordu: "Eskişehir'de kalan Hamdi Paşa ile birlikte İngiliz kontrol zabitiyle mülakat etmiştik. Kontrol memuru Teşkilat-ı Milliye kuvvetinin Eskişehir'e gelmeleri muhtemel ve geldikleri takdirde mukavemetten başka çare olmadığını ifade etmiştir... Bura hükûmetine yardım icap ettiği takdirde ancak mevcut İngiliz kuvvetine istinat etmesi lazım gelecektir. İşbu vaziyet karşısında ittihaz edeceğim hatt-ı hareket hakkında emirnâme-i nezaretpenahilerine intizar etmekte bulunduğum maruzdur."⁴⁵ Mutasarrıf Hilmi Bey 15 Eylül'de yine Dâhiliye Nezareti'ne çektiği telgrafta da ilk muayeneleri yapılmış bir iki sınıfın silahlanmasıyla direnci kırabileceğini umuyor ve şöyle diyordu: "Bugün eşraf-ı memleket celp ve cem edilerek galeyanda bulunan efkâr-ı memleket biraz yatıştırıldı. Evvelce arzedildiği vechile livanın mevcut İngiliz askerinden başka istinat edecek bir kuvveti olmadığından maazallah merkezî livaya tecavüzleri halinde livaca takip edilecek hatt-ı hareket hakkında emr-i samilerine muntazırım. İstanbul'dan kuvvet izamına maddi imkân yok ise muayene-i iptidaiyeleri icra edilmiş olan esnan erbabından bir iki sınıfın teslihinine müsaade buyurulması maruzdur."⁴⁶

Dâhiliye Nazırı Adil Bey ise mutasarrıfın telaşlı ve korku dolu müracaatlarına verdiği cevapta şunları yazdı: "Demim söylediğim gibi erbâb-ı isyana karşı mümkün olan her türlü tedâbire müracaat ile Eskişehir'in temin-i muhafazası ehem ve elzemdir. Bunun için de her

⁴⁴ "İşgal kuvvetleri Başkomutanı General Milne de Sadrazamın ulusal akımı bastırması için Eskişehir'e asker göndermesine izin vermemesi ve İngiliz askerlerine iç politika bakımından tam bir tarafsızlık gütmeleri emri verilmesi yüzünden iktidardan düştüğüne inanıyordu." Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Ankara: TTK Yay., 1987, C. I, s. 147.

⁴⁵ Cebesoy, *Millî Mücadele*, s. 202-203.

⁴⁶ Cebesoy, *Millî Mücadele*, s. 203-204.

kuvvetten istifade olunabilir. Tekrar ediyorum: Muhafaza-i memleket için kumandan ile bilmüzakere orada mevcut olan her vasıttan istifade ve her türlü tedabire müracaat etmek lazım geldiği bedihidir. Tereddüt olunduğunu anlayamıyorum.”⁴⁷ Adil Bey her ne pahasına olursa olsun, millî harekete engel olunmasını istiyor ve mutasarrıf Hilmi Bey’e geniş yetkiler veriyordu.

Mutasarrıf Hilmi Bey 16 Eylül’de Dâhiliye Nezaretine çektiği yeni bir telgrafta Kuvâ-yı milliyecilere ağır ithamlarda bulundu: “İş, iş’ar ve istifsara dökülecek olursa Mehd-i Osmanıyan olan Eskişehir de hainlerin taarruzuna hedef olacaktır. Müsaade buyurulursa bugünkü temayülata göre sekene-i memlekette eli silah tutanları bile bu hainlere karşı sevk etmek mümkündür.”⁴⁸ Görüldüğü üzere Hilmi Bey, Eskişehir halkını Kuvâ-yı Milliye aleyhine kışkırtmanın yollarını arıyordu.

Mutasarrıfın harekete karşı gösterdiği bu düşmanlık ve menfi hareketleri sonunda halk ile hükûmet hatta yabancı kuvvetler arasında bir çatışmanın meydana gelmesi an meselesiydi. Ancak hareketin amacı bir ihtilaf ve çatışma çıkarmak olmadığı gibi aksine millî birliği güçlü tutmaktı. Bu maksatla da Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, hareketin amacını hatırlatıp, milletin bir bireyi ise onun da milletin arzusuna uyması gerektiğini anımsattığı Mutasarrıf Hilmi Bey’e 17 Eylül’de şu telgrafı çekti:

“Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey’e

Tekmil Anadolu vilayetiyle müstakil sancaklardan yalnız sizin tedvir-i umur ettiğiniz mahdud mıntıkada kongre mukarreratına tevfiikan hükûmet-i hâzıra ile irtibatını kat’ etmemiştir. Malum-ı âlileri olduğu üzere meşrutî hükûmetlerin bilhassa sulh kongresinin kabul ettiği prensipler mucibince millet-i İslamiye bugünkü harekât ile bilcümle hukukunun müdriki olduğunu, şu nazik ve mühim zamanda kıyâset-i sakimesi hasebiyle her ferdini dilhun eden milletin, hükûmet-i hâzırayı tanımamasında, hâlâ ne için muhalefet ediyorsunuz? Bir ferd-i millet olduğumuzu unutuyor musunuz? Henüz On İki ve Yirminci Kolordu Kumandanlıklarına tayin buyurulan Sait ve Mirliva Ahmet Paşaların harekâtına neden ittiba ediyorsunuz. Unutmayınız ki şarktan garbe, cenuptan şimale doğru Cenab-ı Hakk’a tevekkül-i tam ile ve yalnız makam-ı hilafet ve saltanat ve istiklal-i millet ve devleti ilânihaye muhafaza etmekten başka bir şeyi düşünmeyen ve sel gibi akan milleti kurtarmak arzusuna siz mi mukavemet edeceksiniz? Ya bu telgrafı alır almaz sizin de bir ferd-i millet olmak üzere hemen arzu-yı milliye tabîyet etmenizi ve Kongre tebligatına imtisalen hükûmet-i hâzıra ile irtibatınızı kat’ ederek bilcümle umurunuzda Heyet-i Temsiliye’ye müracaat etmenizi ihtar ederiz, aksi takdirde arzu-yı milliye cüz’i bir zaman bile mukavemet edemeyeceksiniz, zât-ı âlilerinden arzu-yı milliye muvafakat etmenizi rica ederiz.”⁴⁹

⁴⁷ Cebesoy, *Millî Mücadele*, s. 203.

⁴⁸ Cebesoy, *Millî Mücadele*, s. 203.

⁴⁹ Nimet Arsan, *Atatürk’ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Bas., 1964, s. 66.

Mutasarrıf Hilmi Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın bu telgrafını alır almaz Dâhiliye Nazırı Adil Bey'e bir telgrafla durumu bildirerek, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini ihtar eden tebliğine değindikten sonra şöyle demiştir: "Burada kuvvet yoktur. Halkın ve hiç olmazsa bir iki senelik esnan erbabının celp ve cem'i temin olunmuş ise de mevcut esliha ve cephe İngilizlerin taht-ı muhafazasına verilmiş olduğundan bu teşebbüsünün de fiile i'saline imkân-ı maddi kalmamıştır. İngiliz kontrol memuru mülakatımızda gerçi muhaliflerin buraya gelmeleri muhtemel olmadığını ve aksi takdirde mukabeleye mecbur olduğunu bildirmiştir. Hamdi Paşa'nın mevki-i aczde kalmasından dolayı istifa mecburiyetinde bulunduğunu, ifadelerinden anladım. Merkez ve kura halkı hükûmete sadakatinde sâbit, ancak gözleriyle asilere karşı koyacak bir kuvvet olmadığını gördüklerinden hayrettedirler. İngilizler şehre hâkim tepelerde bazı siperler yapmaktadır. Nokta-i istinadımız yalnız İngiliz kuvveti olmasına göre bunların indelhâce merkez-i saltanattaki mümessili siyasîsinden tahkiki ile livaya sarıh bir hatt-ı hareket tayini makam-ı devletlerine ait mevadd-ı mühimmeden bulunduğu cihetle bu babdaki irade-i nezâretpenahilerine intizar eylediğim maruzdur."⁵⁰

Mutasarrıf Hilmi Bey'in bütün ümidini İngilizlere bağladığı açıkça görülmektedir. Fakat bu konuda da ciddi bir destek bulamayan Hilmi Bey, büsbütün tereddüt içinde aynı gün yani 17 Eylül günü Dâhiliye Nazırına çektiği yeni bir telgrafta Eskişehir'e bağlı Seyitgazi ile Çifteler nahiyelerinin merkez ile resmî bağlarını kestiklerini, şehrin her taraftan tecrit edilmiş bir durumda bulunduğunu, Sivas Kongresi'nden aldığı yeni telgrafta İstanbul'a dönmesinin ihtar edildiğini, Hamdi Paşa'nın istifa etmesinden sonra da danışacak ve yardımlaşacak bir kuvvetin kalmadığını bildirmiştir.⁵¹

Dâhiliye Nazırı Adil Bey cevabi telgrafında mutasarrıfa mukavemet tavsiye ediyor ve millî kuvvetlerin Eskişehir'de mevcut kuvvete karşı oraya gelemeyeceklerini, fakat buna cüret ederlerse, her kuvvetten yararlanılmasının tabii olduğunu, oralardaki kuvvetlerden nasıl yararlanılacağına ise müzakere ile halledilmesini istiyordu. Ayrıca Kiraz Hamdi'nin istifasına mahal olmadığını ve telaş edilmemesini de istiyordu.⁵² Öyle anlaşıyordu ki İstanbul Hükûmeti'nin de güvendiği yegâne kuvvet İngiliz işgal birlikleriydi. Hilmi Bey korkusundan ne yapacağını şaşırılmış bir vaziyette telgraf üstüne telgraf çekiyordu.⁵³

Hükûmete yaptığı her müracaattan sabır ve metanet tavsiyesi alan ve beklediği yardımı göremeyen ve merkezî hükûmetten ümidini kesen Hilmi Bey, bu kere de doğrudan İngilizlerin Eskişehir'deki kontrol zâbitine başvurarak kendini garantiye almak istedi: "Vaziyet-i liva malum-ı âlileridir. Sivas Kongresi'nden aldığım bir telgrafta Eskişehir'den başka bilumum livaların âmâl-i milliyeye tâbi olduklarından makam-ı livayı terke mecbur

⁵⁰ Cebesoy, *Millî Mücadele*, s. 237-238.

⁵¹ Cebesoy, *Millî Mücadele*, s. 205.

⁵² Cebesoy, *Millî Mücadele*, s. 205.

⁵³ Hilmi Bey'in millî kuvvetlerin tazyiki karşısında İstanbul'a dönmek için yaptığı müracaatlar Hükûmet tarafından reddediliyordu. 1 Ekim 1335/1919 tarihli şu telgraf bunu açıkça göstermektedir: "Böyle pek mühim ve nazik bir zamanda bir gün için olsun livayı terk etmeniz bittabi münasip olmaz." BOA. DH. ŞFR, 1338 M 6, Dosya 104, Vesika 1.

ediliyorum. Harekât-ı milliyeye karşı koyacak livanın bir kuvveti yoktur. Muhaliflerin Eskişehir'i her taraftan tecrit etmelerine ve hatta şu birkaç gün içerisinde merkeze tecavüzleri muhtemel olmasına göre, şehrin ne suretle muhafaza edileceğinin ve orada yalnız kalan şahs-ı acizânemin muhterem hükûmetinizce bunların tecavüzlerinden masun bulundurulacağına resmen iş'ârına himmet buyurulmasını rica ve cevabınıza intizar ederek, ihtirâmat-ı mahsusamı takdim ederim."⁵⁴ Mutasarrıf Hilmi Bey'in bu müracaatına Eskişehir'deki İngiliz Kumandanı Sennon şu cevabı vermişti: "Gönderdiğiniz mektubu aldım, şunu ehemmiyetle söylerim ki, Eskişehir'deki vaziyet İngiliz menâfiine hanel gelmediği takdirde şimdiki gibi İngilizler hiç bir zaman Türk politika işlerine müdahale etmeyecektir. Şayet vaziyet-i hâzıra değişerek Eskişehir'deki sükûnete hanel gelip tahribat olacak olursa şedit tedâbire tevessül olunacaktır."⁵⁵ Bu ilgi çekici belgelerden anlaşıldığına göre millî kuvvetlerin baskısı şehirdeki üç makamı birbirinden ayırmış ve birlikte hareket imkânını ortadan kaldırmıştı.

Padişahın 20 Eylül 1919'da yayınlanan ve milleti Kuvâ-yı Milliye'ye karşı çıkmaya teşvik eden beyannamesi⁵⁶ etkisini gösterdi ve bazı yerlerde Kuvâ-yı Milliye'ye aleyhtar çeşitli girişimlerin doğmasına sebep oldu. Beyannameye uyararak vatan ve milleti padişahın etrafında tek bir kitle halinde toplamayı esaslı görevlerinden saydıklarından düşman emellerine fayda sağladıklarını anlamaktan acizdiler. Bu münasebetle Eskişehir'den padişaha gönderilen bir mektup oldukça ilginçtir. Ulemadan Abdurrahman ve Hayri, Eşraftan Sami, Hacı Mehmet Nuri, Abdurrahman Fevzi, Süleyman Vehbi, İsmail Hakkı, Abdülvehab, Eyüb Sabri, Ali Rıza ve diğer on iki imza ile Eskişehir ahali namına gönderilen bu bağlılık mektuplarında bambaşka bir tez ortaya konmaktadır. Mektubu yazanlar kendilerini ve bu sancak halkını Sultan Osman'ın "kapu halkı ahfadı" olarak vasıflandırmakta, halifeye en sadık ve itaatkâr kullar olduklarını, başka bir tesire baş eğmediklerini belirtmektedirler.⁵⁷ Fakat bu mektuplarda da Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey'in parmağını aramak beyhude değildir. Nitekim bu ve buna benzer olaylar, Ali Fuat Paşa'nın raporlarından durumu yakından öğrenen Mustafa Kemal Paşa'yı çok ciddi ve köklü bir davranış değişikliğine yöneltti ve Mustafa Kemal Paşa bir iki gün sonra sadece bu mesele üzerine bir beyanname yayınlama gereği duydu. 26 Eylül'de yayınlanan bu beyanname şöyleydi: "Eskişehir mutasarrıfının hain Ferit Paşa kabinesinin hizmetkârı olmakta devam etmesi, İngilizlerin Eskişehir'deki kuvvetlerini hiss olunur derecede tezyide kıyam eylemeleri, o civar halkını teessüre düşürmüş olduğundan, ahiren birçok kuvvetler Eskişehir Hükûmeti aleyhinde hareket etmiştir. Bu harekât-ı milliyenin matlup olan intizam dairesinde sevki için 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa Kuvâ-yı Milliye'nin kumandasını deruhte buyurmuşlardır. Müşarünileyhin Eskişehir'e dört saat mesafede Cemşit köyünde İngiliz zabıtları ile vuku bulan mülakatta İngilizler hükûmetin dâhili işlerine, harekâtımıza müdahale etmeyerek, katiyen bîtaraf kalacakları ve mevcut İngiliz askerinin demiryolundan ayrılmayacağını temin eylemişlerdir. Kendilerine cevaben,

⁵⁴ Cebesoy, *Millî Mücadele*, s. 206.

⁵⁵ Cebesoy, *Millî Mücadele*, s. 206.

⁵⁶ *İleri*, 21 Eylül 1335/1919, Numro: 610.

⁵⁷ M. Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, C. II. Ankara: İş Bankası Kültür Yay., 1965, s. 44.

istiklal ve mevcudiyeti için çalışan milletin bugünkü maksadı vatan hainliği sabit olan Ferit Paşa kabinesinin düşürülmesi ve bunun hizmetkârı olan memurların işbaşından çekilmesi olduğu, İtilaf hükûmetine karşı asla müteceviz fikir beslenmediği bildirilmiştir.”⁵⁸

Diğer yandan Eskişehir’de 5. Kolordu Kumandanı Hamdi Paşa da Padişah’ın Eskişehirliilere “Selâm-ı Şahane”yi bildiren telgrafına karşılık, Eskişehir’deki durum ile ilgili olarak Padişah’a aşağıdaki telgrafı gönderdi: “Selâm-ı şahane Mehd-i Al-i Osman olan Eskişehir’de cidden iksir gibi tesir etti ve mahrumiyet ve usat-ı bedende bulunan müslimîne dağ-ı derûn oldu. İnşallah saye-i şahanede ankarîb felaket-i gayr-ı müterakkibeye nihayet verileceğini ümid ederim. Hâk-i pay-i şahaneye bir âmal-i ubudiyet olarak arz-ı minnet ve ubûdiyet eylerim.”⁵⁹

Damat Ferit Paşa 20 Eylül 1919’da padişaha imzalattığı bir beyannameyi yayınlamak, kamuoyunu Heyet-i Temsiliye aleyhinde tahrik etmeyi tasarlamış ve bu suretle hareketi, milletin desteğinden yoksun bırakmak istemişti.⁶⁰ Beyanname-i Hümayun’un neşrinden sonra Eskişehir merkezi hummalı faaliyetlere sahne oldu. Mutasarrıf Hilmi Bey, Kumandan Kiraz Hamdi Paşa ve İngiliz Generali Solly-Flood telgrafhanede buluşarak, İstanbul ile uzun uzadıya görüştüler. 22 Eylül’de Mutasarrıf ve Jandarma Kumandanı bir kolayını bularak, Seyitgazi ve Çifteler nahiyeleri ile gizlice temasa geçtiler. Şifre ile yapılan haberleşmede, İngiliz kuvvetlerinin kendileri ile beraber olduğunu, Eskişehir halkının da kendilerine katıldığını bildirerek, asilerin yani Ali Fuat ve arkadaşlarının yakalanarak Eskişehir’e gönderilmesini, bu mümkün olmadığı takdirde öldürülmelerini istediler.⁶¹ Bu arada 23 Eylül günü bazı vatansever Eskişehirliilerin mutasarrıfı değiştirmek ve şehri Kuvâ-yı Milliye’ye bağlamak girişimleri başarılı olamadı.⁶² Bunun üzerine suçlu-suçsuz bir çok kimse tutuklandı, karşı gelenlerden Doktor Tahsin Bey’le bir kaç masum öldürüldü.⁶³ Olayların cereyan ettiği 23 Eylül günü Kiraz Hamdi Paşa, Harbiye Nezareti’ne çektiği telgrafta, Kuvâ-yı Milliyecilerin halka dağıttıkları bildirilerde, “Arabistan’ın kâmilten ihtilal ederek, Fransız ve İngilizleri kovduğunu ve Mustafa Kemal Paşa Paşa’ya iltihak ettikleri, Şerif Hüseyin’in Kuvâ-yı Milliye ile anlaştığı”nın yazıldığı, asilerin durdurulan trenlere “Padişahımıza sadığımız, bizi padişahla telgraf başında görüştürmeyen kabineyi istemeyiz” dedikleri, Ali Fuat Paşa’nın Eskişehir’e girmesinden sonra Bursa üzerine yürüyüp, orayı da elde ettikten sonra İstanbul’a doğru eski “Hareket Ordusu” gibi hareket edeceğini Mülazım Sabri Efendi’den öğrendiğini bildirdi. Ayrıca bu sırada Mihaliççık Kaymakamı Doktor Refet Bey, bölgenin nüfuz sahibi kişilerinden Sazaklı Emin Bey ve Hacı Hüseyin Ağa’nın maiyetlerinde on beş kadar süvari olduğu halde köyleri gezerek, Sivrihisar’a döndüklerini de ilave etti.⁶⁴

⁵⁸ Arsan, *Atatürk’ün Tamim*, s. 86-87.

⁵⁹ *Tasvir-i Efkâr*, 29 Eylül 1335/1919, Numro:2855.

⁶⁰ M. Kemal Atatürk, *Nutuk III*, Ankara: MEB, 1987 s. 1005-1007, Ves.98.

⁶¹ Cebesoy, *Millî Mücadele*, s. 218.

⁶² *Türk İstiklal Harbi*, C. II, Ks.2, s. 77.

⁶³ *İleri*, 24 Teşrinievvel 1335/1919, Numro:643.

⁶⁴ *ATASE Arş.*, Kl.185, D. (20) 90, Fh.157-1.

Liva merkezinde meydana gelen olaylar üzerine Kiraz Hamdi Paşa, Harbiye Nezareti'ne 29 Eylül 1919'da bir telgraf çekerek, "Eskişehir'de mevcutları elli kadar olan muhaliflerin propagandaları halk üzerinde heyecana neden olduğundan, mutasarrıfın 30 Eylül'de kanununun 28. Maddesine istinaden sıkıyönetim ilan edeceğini" bildirdi.⁶⁵ Gerçekten de 30 Eylül'de Eskişehir Hükûmet Meclisi, Eskişehir ve çevresinde "idare-i örfiye" ilan etti.⁶⁶

Eskişehir'de sıkıyönetimin ilan edildiği 30 Eylül 1919'da, İzmit merkezi dışında bütün kazaları İstanbul ile irtibatını kesmişti. Buna ilaveten aynı gün Bursa, Isparta, Burdur, Denizli, Dinar, Alaşehir ve Söke de Sivas Kongresi'ne bağlanmış, İstanbul yalnız Eskişehir ve İzmit merkezi ile muhabere edebilir duruma gelmişti.⁶⁷

İstanbul Hükûmeti'nin ateşli bir destekçisi olan Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey, İngilizlerin de yardımıyla ve "idare-i örfiye" yetkisinden yararlanarak, Kuvâ-yı Milliye taraftarlarına düşmanca davranmış, işkence yapmış, birçok kimseyi tevkif etmiş, bu arada Doktor Tahsin Bey ve birkaç masum insanın öldürülmesine sebep olmuştu. Eskişehir'de göreve başladığı 31 Ağustos 1919 tarihinden 3 Ekim 1919 tarihine kadar Kuvâ-yı Milliye'ye karşı her fırsattan yararlanarak düşmanlık gösteren Hilmi Bey, Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin 2 Ekim'de istifasıyla birlikte mutasarrıflıktan alınmış, yerine Çolakoğlu Sabri Bey halk tarafından mutasarrıf seçilmişti. Ancak Hilmi Bey göreve devamda ısrar etti. 4 Ekim 1919 Cumartesi günü öğle üzeri kimliği meçhul bir kişi⁶⁸ tarafından öldürüldü.⁶⁹ Mutasarrıf Hilmi Bey'in öldürülmesinden sonra Kuvâ-yı Milliyeciler İngiliz varlığına rağmen kentte duruma tamamen hâkim oldular.

Ali Fuat Paşa Eskişehir'de Kuvâ-yı Milliyecilerin duruma hâkim olmasından sonra şu önlemleri aldı:⁷⁰

- 1- Eskişehir'de ikinci bir karşı koyma meydana geldiğinde mahiyet ve derecesini anında ve doğru olarak öğrenebilmek için, millî bir istihbarat şebekesi meydana getirmek.
- 2- Eskişehir dışında ulusal harekâtı muhakkak bir surette kabul ettirecek ve şehri süratle sarabilecek kudret ve kuvvette millî müfrezelerle halk kitlelerinin toplanmasını temin edecek teşkilatın takviyesi.

Bunlardan birincisi Eskişehir'den, ikincisi de Sivrihisar'dan yönetilecekti.

Heyet-i Temsiliye, Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey'in katillerinin takip ve yakalanması hususunda hükûmetin girişimlerine Kuvâ-yı Milliye'nin de yardım edeceğini ve bu gibi

⁶⁵ ATASE Arş., Kl.185, D. (20) 90, Fh.180.

⁶⁶ ATASE Arş., Kl.185, D. (20) 90, Fh.191;BOA, DH,ŞFR, 1337 Z 26, Dosya 103, Vesika 216.

⁶⁷ Ayfer Özçelik, *Ali Fuat Cebesoy*, Ankara: Akçağ Yay., 1993, s. 107.

⁶⁸ Cinayeti araştırmakla görevli Mülkiye ve Adliye müfettişlerinden oluşan bir heyetin raporunda; katilin Pehlivan Şerif adında birisi olduğunun tespit edildiği, daha sonra bu şahıstan şüphenin zail olduğu ve katilin başka birisi olduğu ancak isminin bazı nedenlerle zikredilmediği ifade edilmektedir. BOA, Dh. KMS 1338.R.16 DN 57/2 VN 28.

⁶⁹ *Ahrar*, 7 Teşrinievvel 1335/7Ekim 1919, S.6.

⁷⁰ Cebesoy, *Millî Mücadele*, s. 237.

eylemlerin üzüntü ve teessüfle karşılandığını içeren bir karar aldı.⁷¹ Mustafa Kemal Paşa da, Mutasarrıf Hilmi Bey'in öldürülmesi üzerine kendisine telgraf çeken Süleyman Nazif Bey'e verdiği cevabi telgrafta millî hareketin olayı kınadığını ve suçluların yakalanmasına yardımcı olunacağını bildirdi.⁷² Mutasarrıf Hilmi Bey'in öldürülmesi üzerine Ali Fuat Paşa, Heyet-i Temsiliye'nin emriyle Liva Muhasebecisi Çolakoğlu Sabri Bey'i mutasarrıf vekâletine atadı. Kuvâ-yı Milliye'ye muhalefet edenlerden bir kısmı yakalandı. Diğerleri İngilizlere sığınarak İstanbul'a kaçtılar. Ali Fuat Paşa 5 Ekim'de Eskişehir'den 15. Kolordu Kumandanlığı'na gönderdiği telgrafta, Eskişehir ahalisinin akla gelmeyen bin türlü işkencelere rağmen, diğer milletdaşları gibi millî emeller uğrunda çalışarak, muhalefet edenlerden bir kısmını tevkif ettiğini, diğerlerinin trenle ve İngiliz muavenetiyle kaçtıklarını, Hamdi Paşa'nın da maiyetiyle beraber İngiliz yardımıyla İstanbul'a kaçtığını, kendisinin ve maiyetinin yakalanıp tevkifleri için yeni Harbiye Nazırı'na yazıldığını bildirdi.⁷³

Eskişehir'in Kuvâ-yı Milliye'ye İltihakı

Pek üzücü ve sıkıcı bir devre-i intizardan sonra Eskişehir'imizde irade-i milliyeyi temsil eden Sivas Kongresi mukarreratına tevfikân mayısın beşinci Pazar günü hükûmet-i merkeziye ile alakasını kat ederek Kuvâ-yı milliyeye iltihak etmiş ve keyfiyet derhal kısım-ı mahsusumuzda münderiç beyanname-i resmî ile ahali-i muhteremeye tebşir ve tebliğ olunmuştur...

(Karacahisar gazetesi, 9 Teşrinievvel 1335)

⁷¹ Baykal, *Heyet-i Temsiliye*, s. 17.

⁷² Arsan, *A.T.T.B. C. 4*, s. 113.

⁷³ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul: Mert Yay., 1988, s. 320.

Eskişehir’de 5 Ekim’den itibaren Kuvâ-yı Milliyeciler duruma tamamen hâkim oldular. Eskişehir eşraf ve ahalisi ise arabalarla Ali Fuat Paşa’nın yanına gelerek bağlılıklarını bildirdiler.⁷⁴ Birkaç gün sonra yeni Mutasarrıf Sabri Bey örfi idareyi, halkı telaş ve korkuya düşürdüğü gerekçesiyle kaldırdı. İstanbul da bu kararı onayladı.⁷⁵

Yahya Kemal “Tahattur ve Tahassüs” başlıklı yazısında⁷⁶ o günkü İmar Vekili Necati Bey’in şu hatırasını aktararak direniş günlerinin Eskişehir’ini anlatır: “Kâzım Paşa’nın kumandası altında Akhisar cephesini tutan bir avuç fedakâr, Yunan ordularının o mükemmel hazırlığıyla yaptığı o müthiş savleti bittabi kıramazdı. O küçük vatanperver cephesi darmadağın olduktan başka, top, tüfek, mitralyöz, cephane, araba, hayvan, er hasılı ne varsa gitti... Düşmanın savleti müthiş, ricat müşkil, vaziyet her saat ölümle kalım arasında oynuyordu. Orada bulunup da hale akıl gözüyle bakan bir adam dedi ki, facia artık sonuna gelmiş, vatan bitmiştir. Yunan orduları bir kara bulut gibi ilerledikçe istilayı bekleyen şehirlerimizde hezimet ruhu, bir cehennemî ricatın perişanlığı ortasında Eskişehir’e varabildik. Eskişehir düşmanın savletini müteellim, yası, perişan bir halde bekliyordu. Düşman trampet çalarak oraya da ondan sonra her şehrimize de girebilirdi. Eskişehir’de biraz istirahat edebildik. O gün birdenbire Ankara’dan bir vagonu çeken bir lokomotif bütün süratiyle geldi. İstasyonda durdu. İçinden Mustafa Kemal Paşa çıktı. Onu ilk defa görüyordum. Gözleri her zamandan ziyade çarpışan kılıçlar gibi kıvılcımlı ve yüzü sertti. Vagondan indikten bir dakika sonra etrafını alan büyük ve küçük askerlere yıldırım gibi hızlı ve sürekli emirler veriyordu. Emirleri arasında Garp Cephesi, ordu, kolordu, fırka, süvari alayı, top bataryaları, mitralyöz bölükleri sözleri geçiyordu. Hepimiz bir mknatısın cazibesine tutulmuş gibi ona bakıyorduk. Ben görmüştüm ki, top, tüfek, cephane, hasılı nemiz var, nemiz yoksa Akhisar cephanesinde kalmıştı. Kendimden geçmiş bir halde ona bakıyordum ve oradaki zabıtlar, askerler ve halk onun yüzünün ve sözlerinin sihriye tutulmuş, canlanmış, harekete gelmiş, sağa sola koşmağa başlamış, emirlerini harfiyen icraya sarılmış bir hale geldiler. Eskişehir halkı bayraklarıyla sokaklara boşaldı, coşkun bir nümayişle ortalığı sardı, ahz-ı asker şubeleri açıldı, hasılı muhit birdenbire değişti. Bu hal karşısında Yunan orduları Eskişehir’de muhtemel bir tecemmuu nazar-ı dikkate alarak daha ziyade ilerleyemediler. Kestel hattında kakılıp kaldılar. İşte I. İnönü Muharebesi’ni kazanacak olan kuvvetin ilk mayası o gün Eskişehir İstasyonu’nda atılmıştı...”⁷⁷

3.1. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Eskişehir’de Kuvâ-yı Milliye taraftarlarının duruma hâkim olmalarından sonra hızla örgütlenmeye geçildi. Sivas Kongresi tarafından seçilen ve tayin edilen kişilere ilaveten, Eskişehir’de eşraf ve nüfuz sahibi kişilerin katıldığı toplantıda, Dava Vekili Takiyüddin Efendi ve Çiftçi Bankası Müdürü Kâzım Bey’in seçilmesiyle tamamlanan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Eskişehir Şubesi Merkez Heyeti şu kişilerden oluşmaktaydı:

⁷⁴ Özçelik, *Ali Fuat..*, s. 109.

⁷⁵ Özçelik, *Ali Fuat..*, s. 110.

⁷⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, nr. 1016, 10 Kanun-ı Sâni 1340/1924.

⁷⁷ *Devrin Yazarlarının Kalemile Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, Haz.Mehmet Kaplan vd., C. II, Ankara: Kültür Bak.Yay., 1981, s. 1127-1128.

Mutasarrıf Vekili Muhasebeci Sabri Bey, Belediye Reisi Hacı Veli Efendi, Müftü Mehmet Efendi, Dava Vekili Takiyüddin Efendi, Köprülülü Halil Ağa, Şekerci Kâzım Efendi, Siyahizade Halil İbrahim Efendi, Hacı Hafız Ömer Efendi, Orman Müdürü Tahsin Bey.⁷⁸

Mutasarrıf Vekili Sabri Bey örgütlenmeyle ilgili olarak Ruşen Eşref Bey'e şu açıklamayı yaptı: "Sivas Kongresi'nden irsal olunan nizamnameye tevfikân teşkilat yaptık. Bu teşkilattan maksat efkârın vahdetini temin etmekten, bir millî varlık ihsas eylemekten başka bir şey değildir. Sonra millî teşkilat için zenginlerden cebren para alındığına dair olan bedhahane isnadın aslı yoktur. Esasen cebre ne lüzum var. Maksud-ı mukaddesi takdir eden her vatanperver bedel-i can ve malda tereddüt etmiyor ki." Sabri Bey genel asayişle ilgili olarak da memnuniyetini şöyle ifade ediyordu: "Lehülhamd sükûn ve asayiş berkemaldir. Eskişehir de Teşkilat-ı Milliye'ye kâmilen iltihak etmiştir. İltihaktan evvel ötede beride harekât-ı şekâvetkârâne meshud oluyordu. Ba'del-iltihak halka emniyet geldi. Kuvâ-yı Milliye'nin harekât-ı basiretkârânesi ve kudreti şekavetle me'luf bulunanlar nezdinde mahsus oldu. Şimdiki halde şekâvet vukuatı yok denecek kadar azdır."⁷⁹

Diğer yandan Sivas Kongresi günlerinde Mihaliççık,⁸⁰ Seyitgazi⁸¹ ve Sivrihisar Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri de oluşturulmuş ve faaliyetlerine başlamışlardı.⁸² Sivrihisar'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 17 Ekim 1919'da yapılan seçimlerinde Evliyazade Salim Efendi 161, Çamzade Mehmet Efendi 160, Emir Eyyüp oğlu Mustafa Efendi 138, Bekir Beyzade İbrahim Bey 80, Amasyalızade Talat Bey 61 oy alarak "Heyet-i idare"yi oluşturmuşlardır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Eskişehir Heyet-i Merkeziyesi Mart 1921 tarihinde yeniden belirlenmiş ve şu isimlerden oluşmuştu. Reis Bayraktarzade Ali Ulvi Bey, azalar Kenanzade Süleyman Efendi, Dedelekzade Arif Bey, Hacı Veli Efendizade Hüseyin Efendi, Köprülü Halil Ağa, Çiftçi Bankası Müdürü Dülgerzade Kâzım Efendi, Şehabettin Efendi, Semizzade Abdurrahman Efendi.⁸³

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ilk çalışmaları yenilenecek olan seçimlerle ilgili olmuştur. Zira 2 Ekim 1919'da Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin çekilmesinden sonra iş başına gelen Ali Rıza Paşa Hükûmeti 7 Ekim 1919 tarihli "İntihabat-ı Mebûsan Kararnamesi"⁸⁴ ile Meclis-i Mebûsan seçimlerinin yapılmasına karar verdi. *İntihabat-ı Mebûsan Talimatnamesi*'nin yayınlanmasından sonra⁸⁵ da memleketin her tarafında hummalı bir seçim faaliyeti başladı. Seçimlerle ilgili olarak Heyet-i Temsiliye tarafından "Meclis-i

⁷⁸ *Ahrar*, 13 Teşrinievvel 1335/13 Ekim 1919, Sayı 7.

⁷⁹ *Tasvir-i Efkâr*, 13 Teşrinievvel 1335/13 Ekim 1919, Sayı 2869.

⁸⁰ *Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arş.*, Dosya:14/1, Fihrist.55.

⁸¹ İlyas Küçükcan, *Nacolea'dan Seyitgazi'ye Seyyid Battal Gazi Külliyesi ve Vakfı*, Eskişehir: Seyyid Battal Gazi Vakfı Yay., tarihsiz, s. 37.

⁸² Tahsin Özalp, *Sivrihisar Tarihi*, Eskişehir: Tam İş Matbaası, 1960, s. 171.

⁸³ *Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arş.*, Dosya:14/1, Fihrist.15.

⁸⁴ *Yenigün*, 12 Teşrinievvel 1335/12 Ekim 1919, Numro:205.

⁸⁵ *İfham*, 20 Teşrinievvel 1335/20 Ekim 1919, Numro:79.

Mebûsan'da milliyetperver bir grubun temin-i faikiyeti için Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti esasatına sadık ve iktidar-ı ilmîleri malum ve seciye-i ahlâkiyeleri mazbut zevât-ı hususiye" için bazı vilayet ve livalara tavsiyeler yazıldı. Bunlar arasında Eskişehir de bulunuyordu ki Eskişehir Mutasarrıflığı'na yazılan yazıda, Hayet-i Temsiliye azasından Hüsrev Sami Bey'in mebus seçilmesiyle ilgili tavsiye kararı vardı.⁸⁶ Eskişehir'den Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin program ve esasları dâhilinde Belediye Reisi Veli Efendi ve Hüsrev Sami Bey aday oldular. Seçimlerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin adaylarından Hacı Veli Efendi Mebus seçildi. Diğer aday Heyet-i Temsiliye üyesi Hüsrev Sami Bey seçilemedi. İkinci mebus olarak daha sonra Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Eskişehir mebusu olarak yer alacak ve Şeriyye Vekâletinde bulunacak olan Abdullah Azmi Bey seçildi.⁸⁷ Bu süreçte Eskişehir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kamuoyu oluşturmak ve cemiyetin çalışmalarını halka duyurmak maksadıyla *İstiklal* gazetesini kullandı.⁸⁸

Eskişehir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çalışmaları özellikle ordunun ikmali noktasında yoğunlaşmıştır. Aşağıdaki belgeler cemiyetin çalışmalarına örnek teşkil etmesi bakımından son derece önemlidir:

"Dâhiliye Vekâlet-i Celilesine

Muhtelif mahallerde teşkil ve Garp Cephesi kumandanlığı emrine verilerek Eskişehir'e sevk olunan gönüllü kıtaat kâmilin noksan teçhiz ve teslihi edilmiş olduğundan Eskişehir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti azami muaveneti ifa ederek noksanlarını ikmale çalışmakta... Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi"⁸⁹

"Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine

Eskişehir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Beypazarı Kuvâ-yı Milliye müfrezesine yardım eylediğinden bunun tahkikine dair iş'ar-ı âlîlerini okudum. Eskişehir hatta bu on beş gün zarfında cepheye sevk eylediği iki yüz kişilik kuvvetinden başka Ethem Bey kuvvetlerinin ikmal-i nevakısı için 50 bin liraya yakın bir masraf yapmış ve 15 santimlik obüs bataryasının cephane kolu için yirmiyi müteceviz çift atlı araba ve binek hayvanatına eğer vesaire temin eylemiştir... Garp Cephesi K. Ali Fuat."⁹⁰

Müdafa-i Hukuk Cemiyeti öncülüğünde halkın ordunun ikmali konusundaki gayreti ile ilgili olarak Anadolu Ajansı şu haberi geçmiştir: "Eskişehir 27 Ocak 1921- Eskişehir ahalişi İnönü muzafferiyeti üzerine şehit olan fedakâr askerlerimiz ailelerine, yaralılarına yardım için müsabaka derecesinde hamiyet göstermektedirler. Yardım komisyonuna Hancı Zakir Efendi üç yüz lira kıymetinde bir kısarak, Eskişehir Mebusu Emin Bey beş yüz

⁸⁶ Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 18.

⁸⁷ Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet 1920*, Ankara: Başnur Matbaası, 1970, s. 302.

⁸⁸ M. Bülent Varlık, "Eskişehir Basın Tarihi Üzerine Bibliyografik Notlar" *Kebikeç*, 15 (2003), s. 188. *İstiklal* gazetesi dışında bu dönemde Eskişehir'de yayımlanan diğer gazeteler: *Ahrar*, *İmdad*, *Karacahisar*, *Azm ü Emel*, *Millet*, *İşçi*, *Kaval*, *Resmi Eskişehir*, *Eskişehir*, *Arkadaş*, *Seyyare-i Yeni Dünya*, *Köylü*, *İtidal*, *Ticaret*.

⁸⁹ ATASE, İSH, K.580, G.131, B.131-1'den naklen İhsan Güneş, *Kurtuluş ve Aydınlanma ESKİŞEHİR*, Ankara: Başak Matbaacılık, 2009, s. 310.

⁹⁰ ATASE, İSH, K.580, G.131, B.131-2'dan naklen İhsan Güneş, *Kurtuluş ve Aydınlanma*, s. 310

elli lira hediye etmiştir. Yegâne menfaat ocağımız olan İstanbul'daki umumi merkezi İngilizler elinde role mahkûm bulunan Hilal-i Ahmer teşkilatının açılması için her tarafta çalışılmaktadır.”⁹¹

Eskişehir'in 19 Temmuz 1921 tarihinde işgali üzerine faaliyetlerine ara verilen Eskişehir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 2 Eylül 1922 tarihinde şehrin işgalden kurtuluşundan sonra tekrar teşekkül etti ve çalışmalarına yeniden başladı. Cemiyet Halk Fırkası'na dönüşüncüye kadar da faaliyetlerini sürdürdü.⁹²

3.2. Askeri ve Siyasi Gelişmeler

Eskişehir'de İngiliz işgalinin sona erdirildiği 20 Mart 1920 tarihinden, kentin Yunan işgaline düştüğü 19 Temmuz 1921 tarihine kadar geçen süre bir sükûnet dönemi olarak değerlendirilebilir. Yine de Eskişehir gibi merkezi bir kentte bu süreçte yaşanan birçok gelişme yakın dönem Türkiye tarihinin önemli bir parçasını oluşturur. I. TBMM için yapılan seçimler, I. ve II. İnönü Muharebeleri, Mustafa Kemal Paşa'nın Eskişehir'i teşrifleri, dönemin ruhuna uygun olarak ivme kazanan sol hareketler, özellikle Yeşil Ordu hareketi ve Askeri İstihbarat Teşkilatı'nın kurulması, bu dönemin önemli gelişmeleri arasındadır.

İstanbul'un İtilaf devletleri tarafından resmen işgali ve son Osmanlı Meclis-i Mebûsanı'nın dağıtılması üzerine Mustafa Kemal Paşa, yeni yapılacak seçimlerle kurucu nitelikte bir meclisin Ankara'da açılmasını istedi. Bu düşüncesi bazı tartışmalara rağmen gerçekleşti. Seçimler sonucunda yeni seçilen milletvekilleri ile Osmanlı Meclis-i Mebûsanı'nın Ankara'ya gelebilen üyeleri birleştiler ve 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldı. I. TBMM'de Eskişehir'i şu milletvekilleri temsil ettiler: Abdullah Azmi Efendi, Emin Bey (Sazak) Eyüp Sabri (Akgöl) Bey, Halil İbrahim Efendi (Sipahioğlu), Hüsrev Sami (Kızıldoğan) Bey, Mehmet Niyazi (Çamoğlu) Efendi, Hacı Veli (Veliyullah) Efendi.

18 Haziran 1920'de, Batı Cephesi'nin kurulmasından üç gün sonra, TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa Ali Fuat Paşa ile görüşmek ve Batı Cephesi'ni denetlemek üzere Ankara'dan hareket etti. 21 Haziran 1920 günü saat 11:00'de, kömür bulunamadığı için odunla çalışan bir lokomotifin getirdiği trenle on altı saatte Eskişehir'e geldi.⁹³

Nutuk'ta gezinin amacının düzenli ordu cepheleriyle ilgili olduğu belirtilir. 22/23 Haziran gecesi Ankara'ya dönen Mustafa Kemal Paşa'nın Eskişehir'e yaptıkları bu ilk gezi ile ilgili olarak Ali Fuat Paşa şunları anlatır: “Yunan taarruzu ile yeni devreye girmiş olan ve

⁹¹ ATASE. İSH. K:731, G:105, B:1-1a'dan naklen Haluk Selvi-Bülent Cırık, *Millî Mücadelede TBMM'ne Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, 2020, s. 179.

⁹² *Eskişehir, Ticari, Zirai, Coğrafi, Tarihi, Malumat ve Halk Bilgileri* (Toplayan: Faruk Şükrü) Eskişehir: 1930, s. 123.

⁹³ “Geyve'de 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine, Yarın 20 Haziran 1920 akşamüzeri Ankara'dan Eskişehir'e hareket edeceğim. Orada sizinle buluşmak ve birtakım konularda karşılıklı görüşmek ve birlikte Ankara'ya dönmek düşüncesindeyim. Hacim Bey'le Bekir Sami Bey'in de sizinle birlikte Eskişehir'de bulunması yararlı olacaktır. 20 Haziran sabahı sizi ve karargâhınızı almak üzere Lefke'de hazır bulunacak trene Bilecik'te Hacim ve Bekir Sami beylerin de yetişmelerinin sağlanmasını, Bekir Sami ve Hacim beylere durumu bildirmenizi ve makine başında cevabınızı rica ederim. BMM Başkanı M. Kemal” *HTVD*, s. 51 Belge 1176.

vaziyetin ehemmiyetini takdir eden Türkiye Büyük Millet Meclisi reisi Mustafa Kemal Paşa, benimle Eskişehir’de görüşmek istemişti. 21 Haziran’da Eskişehir’de buluşmuştuk. Birbirimizi iki aydan beri görmemiştik. Benim de böyle bir mülakata ihtiyacım vardı. İki aydan beri birçok hadiseler gelip geçmişti.”⁹⁴

Mustafa Kemal Paşa’nın Eskişehir’e ikinci gelişi 28 Temmuz 1920 tarihinde oldu.⁹⁵ Balıkesir ve Bursa işgal edilince kuvvetlerimiz Eskişehir’e kadar çekilmişti. TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa, Millî Savunma Bakanı Fevzi (Çakmak) Paşa, 12. Kolordu Komutanı Fahreddin (Altay) vb. komutanlar ve yirmi kadar milletvekili özel trenle buraya geldiler. Cephedeki erlere moral verdiler. Mustafa Kemal Paşa, TBMM’nin 9 Ağustos 1920 tarihli gizli celsesinde Bilecik, Pazarcık, Karaköy’ü de kapsayan bu gezi ile ilgili ayrıntıları şöyle anlattı:

“Muhterem arkadaşlarım

On bir gün seyahatten sonra yüksek heyetinizle buluşmakla şeref buluyorum. Arkadaşlarımızla yaptığımız seyahatimiz hakkında bir fikir vermek için seyahatimize kısa bir nazar atedeceğiz. 27 Temmuz 1336 akşamı idi. Arkadaşlarımızla Ankara’dan hareket etmiştik. Ertesi gün Eskişehir’e ulaştık. Eskişehir’de Garp Ordusu kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretleriyle umumi vaziyeti hakkında fikir alışverişinde bulunduktan sonra şimale hareket ettik. Bursa’yı işgal etmiş olan düşman karşısında bulunan kuvvetlerimiz büyücek bir grup teşkil eder ve bunun ismine de Ertuğrul Grubu demişlerdir. Daha şimaldeki Adapazarı ve havalisinde bulunup İzmit’e karşı vaziyet alan kuvvetlerimize kadar seyahatimizi temdit etmek istedik. Binaenaleyh Ertuğrul Grubu’ndan başladık. Yalnız Bilecik’e geldiğimizde Adapazarı havalisinde bulunan İslam ahalisine yüce meclisimizin selamlarını ve meclisinizin kendilerinden beklediği hizmeti ve fedakârlığı tebliğ ettik...”⁹⁶

Mustafa Kemal Paşa’nın Eskişehir’e gerçekleştirmiş olduğu üçüncü ve dördüncü ziyaretler ise 27 Ağustos 1920 Kurban Bayramı ve 4 Aralık 1920 tarihlerindedir. Bu ziyaretlerinde Mustafa Kemal, düzenli orduyu pekiştirmek ve Çerkes Ethem gibi bu konuda endişesi olanları yatıştırmak istemiştir. 7 Ağustos 1920 günü yanında Fevzi (Çakmak) Paşa ve İsmet (İnönü) Bey olduğu halde, Garp Cephesi’ni bir daha teftiş etmek, ayrıca askerle bayramlaşmak üzere, özel bir trenle Ankara’dan Eskişehir’e gelen Mustafa Kemal Paşa, Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa ve karargâh subayları, Eskişehir Mutasarrıfı, Belediye Başkanı, Müftü, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri ve kalabalık bir topluluk tarafından saat 11’de Eskişehir istasyonunda karşılandı. Buradan doğruca cephe karargâhına giden Mustafa Kemal Paşa subaylarla bayramlaştı, öğle yemeğini karargâhtaki erlerle birlikte yedi. Geceyi Eskişehir’de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Eskişehir Şubesi üyelerinden Yeşil Efendi olarak tanınan Halil İbrahim Efendi’nin Odunpazarı semtindeki konağında geçiren Mustafa Kemal Paşa, ertesi gün 28 Ağustos’ta Afyon’a hareket etti.⁹⁷

⁹⁴ Cebesoy, *Millî Mücadele*, s. 423.

⁹⁵ Mehmet Önder, *Atatürk Eskişehir’de*, Eskişehir: Eskişehir Valiliği Yayınları, 1992, s. 19.

⁹⁶ *TBMMGCZ*, C. 1, s. 118-120.

⁹⁷ Önder, *Atatürk Eskişehir’de*, s. 27.

Mustafa Kemal Paşa'nın 4-5 Aralık 1920 günlerinde gerçekleştirdikleri dördüncü gezinin amacı, Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ile ters düşen Çerkes Ethem ve kardeşlerini, Eskişehir'de bulunan İsmet Bey'le yüz yüze görüştürmektir. Bu geziye Çerkes Ethem ve kardeşi Reşit'ten başka Kazım (Özalp), Celal (Bayar), Kılıç Ali, Eyüp Sabri, Hakkı Behiç ve Afyon mebusu Hacı Şükrü katılmıştır.⁹⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın Eskişehir'i önemli ziyaretlerinden birisi de Lozan görüşmeleri günlerine rastlar. Görüşmelere ara verilmesi üzerine ülkeye dönen Lozan heyetiyle 19 Şubat'ta Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Bey'in evinde bir görüşme yapan Mustafa Kemal Paşa, daha sonra heyetle birlikte Ankara'ya dönmüştür.⁹⁹

Bu dönemin en önemli gelişmelerinden birisi hiç şüphesiz düzenli ordunun ilk zaferi olarak Millî Mücadele tarihimizde ayrı bir öneme sahip olan I. İnönü Muharebesi'dir. Çerkez Ethem olayı ile Türk kuvvetlerinin güç kaybettiğini düşünen Yunanlılar, Ankara'ya ulaşabilmek için harekete geçtiler. Yunanlılar, 6 Ocak 1921 günü Bursa'dan Eskişehir yönünde, Uşak'tan Afyon yönünde ileri harekâta başlamış, 9 Ocak'ta İnönü mevzilerine kadar gelmişlerdir. 9 Ocak'ta bazı kayıplara uğrayan Türk kuvvetleri, 10 Ocak'ta şiddetli bir taarruza geçen Yunan kuvvetleri karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁰⁰ Ancak Yunan kuvvetleri de Türklerin savaşı devan edeceğini, burada yalnız kaldıklarını düşünerek geri çekilmiştir. Bu muharebeden beklediklerini alamayan Yunan birlikleri çok geçmeden yeniden harekete geçmişler ve bölgede II. İnönü Savaşı olarak bilinen muharebeler yaşanmıştır. Türk kuvvetlerine nazaran üstün durumda bulunan Yunan ordusunun Bursa ve Uşak'taki kuvvetleri, 23 Mart 1921'de Eskişehir ve Afyon'a doğru taarruza geçtiler. 28 Mart'ta İnönü mevzilerinde cereyan eden çarpışmalar sonucunda Yunanlılar, Kanlısirt ve Metristepe gibi bazı mevzilerin önemli kısımlarını ele geçirmişlerse de 31 Mart'ta karşı taarruza geçen Türk kuvvetleri, Yunanlıları ağır zayiata uğratarak 1 Nisan 1921'de İnönü mevzilerinden çekilmek zorunda bırakmışlardır.¹⁰¹

Hâkimiyeti Milliye gazetesi II. İnönü zaferi sebebiyle Eskişehir'de yaşananları şöyle aktarmıştır: "Eskişehir'de zafer haberi 31 Mart Perşembe günü duyuldu. Ertesi gün İdman Alanı'nda on bin kişilik bir kalabalık toplandı. Harbi yakından takip etmek için Eskişehir'e gelmiş olan Bursa Mebusu Muhiddin Baha Bey heyecanlı ve hararetle bir nutuk irad etti. Daha sonra başka nutuklar da verildi. Kalabalık, mutasarrıfları Hilmi Bey ile birlikte hastanedeki gazilerimizi ziyaret ederek hediye sigaralar verdiler ve geceyi de parlak bir fener alayı ile geçirdiler. Eskişehir Demiryolları İdaresi memurları ve mühendisleri aralarında topladıkları 300 lira ile çengelli iğne, sargı bezi gibi sıhhi malzemeler olarak Hilal-i Ahmer'e verdiler. Şehirdeki okulların muallimleri de her gün nöbetleşe hastanelerde hasta bakıcılığı yaparak yaralı gazilerimizi yalnız bırakmıyorlar."¹⁰²

⁹⁸ *Nutuk*, C. II, s. 362.

⁹⁹ Ali Sarıkoyuncu, Selahattin Önder, Mesut Erşan, *Millî Mücadele'de Eskişehir*, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Yay., 2002, s. 67.

¹⁰⁰ *Türk İstiklal Harbi*, C. II, 3. Kısım, Batı Cephesi, Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Yay., 1994, s. 161.

¹⁰¹ *Türk İstiklal Harbi*, C. II, 3. Kısım, s. 277.

¹⁰² *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Nisan 1921, No:152.

İkinci İnönü zaferi dolayısıyla Sivrihisarlıların orduya bir uçak hediye ettikleri haberini de Eskişehir Mebusu Mehmed Niyazi Bey Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderdiği şu telgrafla bildirmişti: "Ankara Büyük Millet Meclisi Reis-i Muhterem Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine. Dâva-yı necat ve istiklalimizde mühim amil olan ordumuzun mühim noksanı olan havai filomuzun ikmalî zımnında kazamız kaymakam-ı muktedir ve müdebbiri Hüsnü Beyefendi'nin irşat ve pek kıymettar himmetleri ve halkın fedakârlığıyla mubayaa ve kazamız namına Müdafaa-i Milliye Vekâleti aracılığı ile temin eylediğimiz bir tayyarenin mukaddes ve büyük dâvamızın temin-i istihsaline hadim bulunması itibariyle, muhterem arkadaşlarımızdan seçim dairelerinde aynı fedakârlık yolunda yürümelerini ve ilerlemelerini rica ettiğimin iblâğını ve fedakârlık sahasındaki muvaffakiyetlerini temenni eyleyerek takdim-i ihtiram eylerim. Sivrihisar Mebusu Mehmed."¹⁰³

Osmanlı devletinin başkenti İstanbul 1919 Mayıs'ından itibaren siyasetin merkezi olmaktan çıkmış, siyaset önce Erzurum ve Trabzon'a, Aralık 1919'da Mustafa Kemal'in yerleşmesi ile birlikte Ankara'ya; 1920 yılında da Eskişehir'e kaymıştır.¹⁰⁴ Öte yandan şehrin kozmopolit yapısı ve bir işçi kenti durumuna gelmesi özellikle sol hareketlerin ortaya çıkması için uygun bir zemin hazırlamıştır. Bu cümleden olarak kentte en dikkat çeken oluşum Yeşil Ordu Cemiyeti'dir. TBMM'nin açılmasını izleyen günlerde kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti,¹⁰⁵ gizli bir cemiyet olarak ve millî gayelerle kurulmasına rağmen, kısa bir süre sonra esas amacından ayrılarak, gizli bir ihtilal cemiyeti halini almıştı. Cemiyet, Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi dâhilinde kurulmuştu ve cemiyetin kurucuları da onun yakın çevresindeki kişilerdi.¹⁰⁶ Yeşil Ordu Cemiyeti'nin genel merkez heyetinden başka, Ankara ile birlikte Eskişehir'de de bir şubesi bulunuyordu.¹⁰⁷ Cemiyetin kâtib-i umumisi olan Nâzım Bey ve genel merkez üyelerinden birkaç kişi bayram tatili dolayısıyla buldukları Eskişehir'de Yunus Nadi Bey'in Nâzım Bey'le tanıştırdığı öğretmen Behram Lütfi'ye, İbrahim Süreyya ile mutabakata vararak Eskişehir Şubesi'nin kurulması işini vermişlerdi. Behram Lütfi ise Mustafa Nuri ile birlikte çalışarak Eskişehir Heyet-i Merkeziyesi'ni meydana getirmişlerdi. Eskişehir bu tür faaliyetler açısından Anadolu'nun diğer illerine nazaran daha müsait bir ortama sahipti. Nitekim Türkiye Sosyalist Fırkası Anadolu'daki şubelerini bu şehirde açmış ve yine fırkanın yayın organı olan *İşçi* gazetesi de bu şehirde intişar etmişti.¹⁰⁸ Ayrıca Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası 1919 yılı genel seçimlerine bu şehirden Ethem Nejat'ı aday göstermişti.¹⁰⁹ Yine Ethem Nejat, Doğu Halkları Kurultayı'na ve 10 Eylül 1920 tarihinde toplanan 1. Türkiye Komünist Partisi

¹⁰³ TBMM. ZC. Cilt: 9. İçtima: 16, (4 Nisan 1921)'den naklen Haluk Selvi-Bülent Cırık, *Millî Mücadele*., s. 179-180.

¹⁰⁴ Emel Akal, "Eskişehir 1920.Sol Siyasetin Merkezi"100. *Yılında Millî Mücadele ve Eskişehir* (Ed. Kemal Yakut-Nurşen Gürboğa, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2022, s. 137.

¹⁰⁵ Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar, 1908-1925*, Ankara: Bilgi Yay., 1967, s. 133.

¹⁰⁶ *Nutuk*, Cilt II, s. 41. Cemiyetin Merkez-i Umumisini oluşturan üyeler arasında Eskişehir Mebusu Hüsrev Sami ve Eyüp Sabri Bey de vardı. Tunçay, *Türkiye'de Sol*., s. 138.

¹⁰⁷ Mustafa Yılmaz, *Millî Mücadele'de Yeşil Ordu*, Ankara: Kültür ve Turizm Bak., 1987, s 89.

¹⁰⁸ Yılmaz, *Millî Mücadele'de*, s. 94.

¹⁰⁹ Mete Tunçay, "Mebus Namzedimiz Ethem Nejat Bey Eskişehir'de Ne Yaptı." *Tarih ve Toplum*, XI/61 (1989), s. 40.

Kongresi'ne Eskişehir ve Ankara teşkilatlarını temsilen katılmıştı.¹¹⁰ Eskişehir'deki teşkilatın kurulması için ayrıca Şerif Manatov'un çalışmaları olmuştu. Bundan başka Eskişehir, o günlerde en güçlü birlikleri elinde bulunduran Çerkes Ethem'in de etki alanına giren bir bölgeydi. Bu güçten de yararlanmayı düşünen Eskişehir teşkilatı, Ethem'i de etkileme yoluna gitmişti.¹¹¹ Çerkes Ethem'in Yeşil Ordu teşkilatına girmesiyle cemiyetin eline silahlı bir gücün geçmesi Mustafa Kemal Paşa tarafından fark edilmişti. Üstelik her yerde kendi adını kullanarak genişleyen bu teşkilatın zararlı olmaya başladığını gören Mustafa Kemal Paşa, cemiyetin kapatılmasını Hakkı Behiç'ten istemiş fakat ondan bunun hemen mümkün olamayacağı yolunda bir cevap almıştı. Bundan sonra cemiyet faaliyetlerini yavaşlatmış ve Ethem'in daha etkili olduğu Eskişehir bölgesine kaydırmıştı.

Eskişehir'de daha önce kurulmuş olan Yeşil Ordu Merkez-i Umumisi'ne bağlı olan şubenin kurucularından Mustafa Nuri, 1920 yılı Ağustos sonlarına doğru *Arkadaş* gazetesini çıkarmaya başlamıştı. Bu gazete Eylül başlarında Demirci cephesinden Eskişehir'e dönen Arif Oruç ve Mustafa Nuri tarafından idare ediliyordu. Bu gazete bir süre sonra Çerkes Ethem'in yayın organı olarak Eskişehir'de Anadolu'nun en modern matbaalarına sahip bir şekilde ve *Seyyare-i Yeni Dünya* adıyla çıkmaya başladı.¹¹² Yeşil Ordu Cemiyeti ve Bolşevizm yanlılarının görüşleri doğrultusunda yayın yapan gazetede Kuvâ-yı Seyyare ile ilgili bilgiler yanında Çerkes Ethem ve diğer yetkililerle yapılmış röportajlar yayımlandı. Bu röportajların birinde Çerkes Ethem, Bolşevizmi övmüş ve ülkemizin kurtuluşunu Bolşevizmde gördüğünü açıkça ifade etmişti. Diğer yazılarda da sosyalizm ve proleter devrimi lehinde bir tema hakimdi. Nitekim o günlerde Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği bir telde (3-4 Eylül 1920), Eskişehir'de *Yeni Dünya* isiminde bir Bolşevik gazetesinin çıktığını ve bu gazetenin BMM'nin siyasetine karşı geldiğini yazmıştı.¹¹³ Bu uyarıya karşılık Mustafa Kemal Paşa cevabında, Türk-Sovyet ilişkileri ve Rusların politikaları konusunda geniş açıklamalarda bulunduktan sonra konunun nazikliğine dikkat çekmişti: "Bittabi Komünizme ve Bolşevizm'e alenen aleyhtarlığı muvafık görmem."¹¹⁴ Resmi Türkiye Komünist Fırkası'nın kuruluşundan sonra, Mustafa Kemal Paşa Çerkes Ethem'e yazdığı mektupta, kurulan fırka hakkında bilgi verip Ethem'i fırkaya katılmaya davet etmiş, *Seyyare-i Yeni Dünya* gazetesinin de Ankara'ya naklini istemişti.¹¹⁵ Bundan sonra *Seyyare-i Yeni Dünya* gazetesi Ankara'da Hakkı Behiç yönetiminde yayınına devam etti.

¹¹⁰ Yılmaz, *Millî Mücadele'de*, s. 94.

¹¹¹ Yılmaz, *Millî Mücadele'de*, s. 95.

¹¹² *Çerkes Ethem'in Hatıraları*, s. 109-110.

¹¹³ Cebesoy, *Millî Mücadele*, s. 471.

¹¹⁴ Cebesoy, *Millî Mücadele*, s. 475.

¹¹⁵ *Çerkes Ethem'in Hatıraları*, s. 109-110; Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, s. 272.

Eskişehir'de Yayınlanan Seyyare-i Yeni Dünya Gazetesi

Sükûnet döneminin bir başka gelişmesi Eskişehir'de İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasıdır. Millî Mücadele döneminde asker kaçakları ile casusluk, bozgunculuk, vatana ihanet suçlarını yargılamak ve iç güvenliği sağlamak maksadıyla başlangıçta on dört bölgede kurulması teklif edilen İstiklal Mahkemeleri'nin sonradan sekiz bölgede kurulması kabul edilmiştir. Bu bölgeler ordunun desteklenmesi amacıyla kolordu kuruluşlarının yurt içindeki dağılışı dikkate alınarak tespit edilmiştir. Bunlar Ankara, Eskişehir, Kastamonu, Isparta, Konya, Diyarbakır, Sivas ve Pozantı'dır.¹¹⁶

Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın, 7/8 Teşrinievvel 1336/Ekim 1920 tarihinde TBMM Başkanlığı'na çektiği telgrafa göre; İstiklal Mahkemeleri hakkındaki kanuna dayanılarak Garp Cephesi mıntokasında üç İstiklal Mahkemesi kurulmuştur ki şunlardır: "1-Azaları Adana Mebusu Zekâi ve Bursa Mebusu Muhiddin Baha ve Antalya Mebusu Rasih Beylerden ibaret mahkeme. Mıntokası Geyve, Bilecik, Eskişehir, Kütahya sancakları.¹¹⁷ 2-Azaları Bursa Mebusu Osman Nuri, Kengürü Mebusu Hoca Tevfik, Isparta Mebusu Hacı Tahir Efendilerden ibaret ikinci mahkeme. Mıntokası Konya Vilayeti ile Afyonkarahisar Sancağı. 3-Azaları Eskişehir Mebusu Hüsrev Sami, Biga Mebusu Hâmid Beylerden ibaret üçüncü mahkeme. Mıntokası Antalya, Burdur, Isparta, Denizli, Muğla Sancakları."¹¹⁸

İstiklal Mahkemeleri vazifelerini yerine getirmede ve hüküm vermede tamamen bağımsız iseler de askerî işlerden dolayı, muhabere ve münasebette bulunacakları makamların işlerinin hızlandırılması için muhatap olarak Muğla ve Antalya havalisi için Muğla ve Antalya Kumandanı Miralay Bekir Sami Bey; Denizli, Burdur, Isparta, Karahisar Sancakları

¹¹⁶ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, İzmir: Dokuz Eylül Ün. Yay., 1988, s. 47.

¹¹⁷ Aybars, Eskişehir İstiklal Mahkemesi üyeleri olarak şu isimleri vermektedir: Reis Yusuf Bey, azalar: Rasih Efendi, Muhittin Baha Bey, Haydar Bey. Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s. 47.

¹¹⁸ *Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi*, Dosya.43, Fihrist.3/1.

için 12. Kolordu Kumandanı Miralay Fahrettin Beyefendi ve Konya Vilayeti ile Kütahya, Eskişehir, Bilecik ve Geyve Sancakları için de Garp Cephesi Kumandan Vekili Kâzım Paşa tayin edildiler.¹¹⁹

Eskişehir İstiklal Mahkemesi 20 Ekim 1920 ile 17 Şubat 1921 tarihleri arasında görev yaptı. Eskişehir ve çevresi millî direncin ve bilincin var olduğu kadar İstanbul'dan gelen bozguncu ve casusların da çalışma bölgesiydi. İzmit-Adapazarı yolu ile gelenler Geyve, Bursa-Yenişehir yoluyla gelenler Bilecik, Eskişehir, Kütahya dolaylarında çalışıyorlardı.

Mahkeme bölgesinin cephe yakınında bulunması dolayısıyla, dava konuları da asker kaçakları, Kuvâ-yı İnzibatiye'ye katılmak, bozgunculuk, casusluk, soygun gibi suçları kapsıyordu. Eskişehir İstiklal Mahkemesi bu dönem çalışmaları içerisinde 92 kişiye çeşitli suçlardan cezalar verdi ki bu suçlar şöyle tasnif edilebilir: Beylik eşyayı satmak 2, casusluk 18, düşmana hizmet 10, eşkıyalık 5, eşkıyaya rehberlik 1, hakaret 2, hırsızlık 2, hükûmete aleyhtarlık 4, kadın kaçırmak 1, kanuna muhalefet 1, katl 2, rüşvet 4, sahtekarlık 1, sarkıntılık 1, serserilik 1, şekavet 7, tezvirat 1, Türklüğü tahkir 2, vatana ihanet 19, vazifeyi ihmal 1, vazifeyi suistimal 1, yaralama 1.¹²⁰

Mahkeme üyesi Rasih Efendi 19 Mart 1921 tarihinde BMM'de yaptığı açıklamada, vatan hainliğinden 22, Kuvâ-yı İnzibatiye'ye katılmaktan 12, hıyanet-i harbiye, casusluk, düşman lehinde propagandadan 14, kaçakçılık sırasında soygun 24 ve diğer suçlarından toplam olarak 201 davaya bakıldığını belirtti. Mahkeme 5 Ekim 1920'den 19 Şubat 1921'e kadar şu cezaları verdi. Mahkemeye gelen maznun miktarı 13 bin 489, adem-i mesuliyet ve beraat 470, idam 57, müeccelen idam 594, giyaben idam 20, kal'abend ve kürek 272, muhtelif cezalarla mahkum olanlar 11 bin 270.¹²¹

Eskişehir İstiklal Mahkemesi bazı önemli davalara da baktı. Bunlardan biri Karzek Süleyman Paşa'nın davasıdır. Süleyman Paşa İstanbul Hükûmeti, İngilizler ve Yunanlılar hesabına Ankara Hükûmeti ile onun mümessili Büyük Millet Meclisi aleyhine, İstanbul, İzmit, Arifiye bölgelerinde faaliyette bulunduğu için vatana ihanet suçundan idama mahkûm edilmiş, 21 Ekim 1920 tarihinde asılarak idam edilmiştir.¹²² Çerkes Ethem de Yozgat'ta halkın moralini bozduğu, kendi verdiği kararları geçersiz bulduğu için Refet Bey'i Eskişehir İstiklal Mahkemesi'ne şikâyet etmiştir. Mahkeme Refet Bey'i çağırılmış, fakat M. Kemal ve İsmet Bey'in araya girmesiyle konu kapanmış ve Refet Bey yargılanmamıştır.¹²³

Eskişehir'de oluşturulan kurumlardan birisi de Askeri Polis Teşkilatı idi. Millî Mücadele'de cephe ve cephe gerisi askerî ve genel istihbaratı sağlamak üzere oluşturulan bu önemli birim 18 Temmuz 1920 tarihinde, bizzat Fevzi (Çakmak) Paşa'nın emriyle Garp Cephesi Komutanlığı'na bağlı olarak "Garp Cephesi Askeri Polis Teşkilatı" adıyla kuruldu. Merkezi

¹¹⁹ Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi. Dosya.43, Fihrist.3/2.

¹²⁰ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s. 78.

¹²¹ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s. 78.

¹²² Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s. 76.

¹²³ Çerkez Ethem'in Hatıraları, s. 127-128

Eskişehir'di. Teşkilatın başkanı da Binbaşı İsmail Hakkı (Alpan) idi.¹²⁴ Oldukça geniş bir bölgeye dağılmış olan şubelerle¹²⁵ teması sağlamak için bazı şehirler bölge merkezi olarak seçilmiş ve bir kısım şubeler de bu merkezlere bağlanmıştı. Birinci sınıf şubeler Ankara ve Eskişehir'di. İkinci sınıf şubeler olarak Bozüyük, Karaköy, Kütahya, Geyve, İnegöl şubelerinin merkezi de Eskişehir'di. Eskişehir mıntkasında Birinci ve ikinci sınıf şubelerin dışında daha başka şubeler de vardı. Bunlardan biri Simav İrtibat Subaylığı idi. Eskişehir, çok önemli istihbarat faaliyetleri gerçekleştiren bu teşkilatın, kapatılma tarihi olan 1 Nisan 1921 tarihine kadar, merkezi olmuştur. Bu teşkilatın kapatılmasından sonra yerine kurulan Tetkik Heyeti amirlikleri içinde de Eskişehir önemli bir merkez olarak varlığını korumuştur. Nitekim Garp Cephesi Komutanlığı'nın 7 Nisan 1921 tarihli emrinde de bu konuya değinilmiş, "Eskişehir'in eskiden olduğu gibi birinci sınıf bir tetkik heyeti" olduğu yazılmıştır.¹²⁶

4. Yunan İşgal Dönemi

Düzenli ordunun kurulmasıyla I. ve II. İnönü Muharebelerinin kazanılmasından sonra 1 Mayıs 1921 tarihi itibarıyla Batı Cephesi Komutanlığı'nın karargâhı olan ve böylece askerî açıdan da Millî Mücadele'nin en önemli merkezlerinden birisi haline gelen Eskişehir, düşman harekât istikametinin hedefi olmuştur. Nitekim İnönü Muharebelerinde başarı sağlayamayan Yunan kuvvetleri iki üç ay süren bir hazırlık döneminden sonra yeni ve uygulanabilir taarruz stratejisiyle kesin sonuç almayı denemiştir. Uşak ve Bursa grupları yeniden tanzim edilmiş, Bursa grubunun İnönü'ye doğru saldırması, Uşak grubunun da Afyon-Kütahya üzerinden geniş bir kuşatma hareketiyle Eskişehir'in gerisine düşerek Ankara yolunu kesmesi tasarlanmıştır.

Yunan hazırlıklarına karşı Batı Cephesi yeni kurulan ve kısmen de diğer cephelerden getirilen birliklerle takviye edilmiştir. Ne var ki çeşitli iç ve dış sebepler ve maddi imkânsızlıklar nedeniyle birliklerin kadro ihtiyaçları tamamlanamamış, bu yüzden Yunanlılara karşı sayıca üstünlük elde edilememiş, bir denge sağlanamamıştır.¹²⁷ İsmet Paşa 15 ve 16 Temmuz tarihlerinde Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne gönderdiği raporlarda savaşın şiddetli cereyan ettiği yerlere takviye kuvvet gönderildiğini ancak bunun yeterli olmadığını, düşmanın bir an önce Eskişehir'e sahip olmak istediğini belirtmiştir.¹²⁸ Mustafa Kemal Paşa 18 Temmuz sabahı Eskişehir'e gelerek Karacaşehir'de İsmet Paşa ile görüşmüş ve Sakarya'nın doğusuna çekilmenin ve düşmanla aradaki mesafenin

¹²⁴ Hamit Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis Teşkilatı*, Ankara: Genelkurmay Bas., 1992, s. 13- 14.

¹²⁵ Bu şubeler, Eskişehir dışında Kastamonu, Bolu, Adapazarı, Bilecik, Afyonkarahisar, Isparta, Burdur, Denizli, Muğla, Antalya, Konya, Samsun bölgelerine bağlı birinci ve ikinci sınıf şubelerdi.

¹²⁶ Hamit Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Tetkik Heyeti Amirlikleri*, Ankara: Genelkurmay Bas., 1993, s. 21. Nisan 1921 tarihli Garp Cephesi Komutanı'nın şubelere yayınladığı bir emirde şunlar yazılıdır: "Garp Cephesi 2. Şube P kısmında görevli Mülazım-ı evvel Sıtkı Efendi Eskişehir Tetkik Heyeti'ne geçici olarak tayin edilmiştir. P vazifesinin adı geçen şahsa devri..." Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı..*, s. 21, n.12.

¹²⁷ *Türk İstiklal Harbi*, C. II. 4.Kısım, 582-583.

¹²⁸ Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul: Çan Yay., 1962, s. 206.

artırılmasının faydalı olacağına karar vermiştir. Bu karar üzerine şehrin boşaltılmasına başlanmıştır.¹²⁹ Eskişehir'in kuzeyinde bulunan 3. Yunan Kolordusu çekilen Türk kuvvetlerinin ardından 19 Temmuz 1921 Çarşamba günü Eskişehir'e girmiştir.¹³⁰

A Greek Schneider-Canet field gun in action at the battle of Eskişehir, July 1921.

Eskişehir'de Yunan Askerleri¹³¹

Yunanlıların Eskişehir'i işgalini ve yaşananları Suzan Albek kitabında şöyle aktarır: “Türk ordusu Eskişehir'i boşalttıktan sonra, Yunan elini kolunu sallayarak girdi buraya. Aylardan Temmuz, Eskişehir'de zerdali vaktiydi. Yunan ordusu dağınık, perişandı. İlk günler Aşağı Mahalledeki çarşının dükkânlarını yağmaladılar. Kurşunlu Cami'nin menzilhanesini erzak deposu, aşhaneyi mutfak yaptılar. Semahane Yunan askerleriyle doldu. Kumandanlar Fransız mektebine, Doğaloğlu Hanı ve diğer büyük binalara yerleştiler. Odunpazarı'ndaki Turan Numune Mektebi hastane oldu. İşgalden iki gün önce Ankara yönüne göçmüş zenginlerin evlerine yerleştiler. Bütün evlere beyaz bayrak asın dediler, astık. Gece dokuzdan sonra sokağa çıkmayın dediler, çıkmadık. Bahçe duvarlarına delik açtık, sokağa çıkmadan birbirimize gidip geldik.”¹³²

¹²⁹ “Eskişehir'in boşaltılması çok kötü bir biçimde olmuştur. İlk zamanlarda Umum Müdürlükle Nafia Vekilliği Eskişehir'de bir şey bırakılmadığını ileri sürmüşlerse de Eskişehir'de her şeyin bırakıldığı, bunlar arasında üç lokomotifle altmış kadar vagonun da kaldığı sonradan belli olmuştur. Genel Müdürlüğün gelen giden yazı dosyaları da Eskişehir'de kalmış olduğundan, memurların aylığı onların verdikleri bilgilere göre dağıtılmıştır.” Ziya Gürel, *Kurtuluş Savaşında Demiryolculuk*, Ankara: TTK Yay., 2011, s. 61

¹³⁰ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, İstanbul: Kastaş Yay., 1987, C. 2, s. 610.

¹³¹ <http://www.levantineheritage.com/occup.htm>/erişim 10.12.2022.

¹³² Suzan Albek, *Dorylaion'dan Eskişehir'e*, Eskişehir: Eğitim Sağlık ve Bilimsel Arş. V. Yay., 1991, s. 193.

19 Temmuz, Eskişehir'in Ziyâ

(Hakimiyet-i Milliye, 19 Temmuz 1338)

Eskişehir'in işgal edildiği haberi aynı gün saat 22.00 sularında Kral Konstantin ve Yunan Küçük Asya Ordu Komutanlığı'na bildirildi. Eskişehir'in düştüğü haberi Atina'ya ulaşır ulaşmaz Yunan Parlamentosu'nda coşkulu bir hava hâkim oldu. Başbakan Gounaris, düşmanın yenildiğini ve Yunan ordusunun Eskişehir'i ele geçirdiğini duyurarak heyecanını ve memnuniyetini dile getirdi.¹³³ Yunan Kolordusu Komutanı, Eskişehir'in işgalini şu sözlerle ilan etti: "Büyük bir sevinç ve millî gururla size, bugün 19 Temmuz saat 20.00'de zat-ı şahaneniz adına Eskişehir'in işgal edildiğini bildiriyorum. Halk, ırk ve din ayrımı olmaksızın Kemal'in baskısından kurtulduğu için büyük bir coşkuyla bayram etmektedir... Osmanlı, Rum, Ermeni ve Avrupalı cemaatlerin bin bir şenlikle ifade ettikleri sevinç anlatılır gibi değildir."¹³⁴

Eskişehir Yunan kuvvetleri tarafından işgalinden sonra Türk ve Yunan kuvvetleri arasında 20-22 Temmuz tarihlerinde cereyan eden Kanlıpınar (Sultaniye), Çamtepe-Kesenler, Muttalip ovası, Seyitgazi Muharebeleri ile 21 Temmuz'da Eskişehir'in geri alınması için yapılan ve genel olarak "Eskişehir Muharebesi" olarak nitelenen taarruz harekâtından sonuç alınmadı. Bu muharebeleri yakından takip eden Mustafa Kemal Paşa'nın "Zamanı geldiye çekil!" demesi üzerine İsmet Paşa, 22 Temmuz'da Türk kuvvetlerine çekilme emri verdi ve kuvvetlerini Sakarya nehri gerisine sevk etmeye başladı.¹³⁵

¹³³ Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, "Yunan Kaynaklarında Eskişehir'in İşgali", *100.Yılında Millî Mücadele ve Eskişehir*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2022, s. 266.

¹³⁴ Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)* İstanbul: Derlem Yay., 2010, s. 402-403.

¹³⁵ İsmet İnönü, *Hatıralar*, C. I, Ankara: Bilgi Yay., 1985, s. 255-258.

Sonuçta Türk ordusu Sakarya'ya doğru çekilmek zorunda kaldı. Şerif Güralp'in ifadesiyle "Eskişehir Muharebesini de Eskişehir Vilayeti ile beraber kaybetmiş olduk."¹³⁶ Eskişehir'in işgalinin hemen sonrasında 22 Temmuz'da Yunan Kralı Konstantin maiyetiyle birlikte Eskişehir'e geldi.¹³⁷

Yunan Kralı Konstantin Kurmaylarıyla Eskişehir'de

Eskişehir gibi stratejik önemi büyük olan bir şehrin Yunanlıların eline geçmesi ve Türk birliklerinin Sakarya nehri gerisine çekilmesi TBMM'de hissedilir bir heyecan yarattı ve Ankara'nın boşaltılması gündeme geldi.¹³⁸ Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri, kuruluş aşamasında olan millî ordunun ilk kez büyük birliklerle giriştiği mücadele olması bakımından çok önemliydi. Yetmiş iki gün süren bu muharebeler, Türkler açısından Eskişehir gibi hayati bir merkezi boşaltarak Sakarya gerisine kadar çekilmeyle sonuçlandığı için de mühimdi. 22 Temmuz'da Fevzi Paşa'nın "İlerleyen Yunan ordusu mezarına yaklaşıyor." demesi bile¹³⁹ heyecanı bastıramadı. TBMM'nin 23 Temmuz tarihli toplantısında Ankara'nın boşaltılmasından bahsedilmesi yurttaki heyecanı artırdı.

Eskişehir'in düşman eline geçmesinden sonra cepheye yaptıkları teftiş neticeleri hakkında açıklamada bulunan Kozan Mebusu Fevzi Paşa, Yunanın hedef-i asli olarak Eskişehir'i seçmediğini, Eskişehir'in işgalinin Türk tarafını sulha mecbur edemeyeceğini, oradaki fabrikaların nakledildiğini, düşmanın yararlanabileceği hiçbir şey bırakılmadığını, bir bölüğümüzü bile esir edemediklerini, onlara bir şey bırakılmadığını, köprülerin tahrip

¹³⁶ Şerif Güralp, *İstiklal Savaşının İcyüzü*, Ankara: Polatlı Bel. Yay., 2007, s. 169. Eskişehir ve çevresinde cereyan eden bu muharebeler hakkında geniş bilgi için bkz. Volkan Marttin, *Zilkade 1339, Türk İstiklal Harbinde Eskişehir ve Çevresi (Temmuz 1921)*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2019.

¹³⁷ Marttin, *Zilkade 1339*, s. 123.

¹³⁸ Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya*, s. 103.

¹³⁹ Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya*, s. 97-98.

edildiğini belirtmiştir. Fevzi Paşa, “*Herçi-bad-abad bu işi başa çıkaracağız*” diyerek ümidini ortaya koymuştur. Erzurum mebusu Salih Efendi de “Bu meselenin daha (elif)ini okuyacağız (ye)sine kadar geleceğiz, bu böyledir. Yani Yunan Eskişehir’e gelmekle bu davayı bırakacak değiliz.” demiştir.¹⁴⁰

5. İşgal Döneminde Eskişehir

Eskişehir iki işgal dönemi yaşadı. İlk işgal Mondros mütarekesinden hemen sonra İngiliz kontrol kıtaları tarafından gerçekleştirilen ve 437 gün süren İngiliz işgal dönemiydi. 22 Ocak 1919 tarihinden itibaren İngilizler demiryollarındaki birliklerini takviye amacıyla zaman zaman asker sevkiyatına devam ettiler ki bunlar arasında Hintli askerler çoğunlukta idi.¹⁴¹

Ali Fuat Paşa’nın I. Eskişehir Harekâtı sonrasında İngiliz birlikleri yoğun olarak Eskişehir’de toplandılar. Eskişehir’e Kuvâ-yı Milliye’nin hâkim olmasından sonra şehirde bulunan İngiliz askerleri özellikle selam vermediği bahanesiyle subaylara ve halka yönelik hakaretlere başladılar. İngilizlerin bu davranışlarının bir mesele çıkarmaya yönelik olduğu, gerek Harbiye Nezareti’ne ve gerekse 20. Kolordu Kumandanlığı’na yazılan telgraflardan anlaşılmaktadır.

30 Kasım 1919’da 20. Kolordu Kumandanlığı’na çekilen telgraf şöyledir:

“Eskişehir’de İngiliz subayları 28 Kasım 1335’te bilhassa Hintli erlerden oluşan kıtalarla devriye gezerek, 23. Sahra Topçu Taburu’ndan Yüzbaşı Abdurrahman Efendi ile dokuz neferi resmî selamı yerine getirmediler bahanesiyle tevkif ettikleri ve bunun özellikle bir siyasi mesele çıkarmak bahanesiyle yapıldığı ve bu sebeple de Eskişehir’de bulunan bilumum subay ve efrat ve sivil ahalinin galeyanda bulunduğunu Eskişehir’deki tabur kumandanı bildirmiştir.”¹⁴²

Aynı tarihli bir başka telgraf metni de şöyledir:

“Belirtilen günde İngilizlerin selam vermedikleri ifadesiyle merkez kumandanlığına teslim ettikleri dokuz neferden birinin kulağına muhafız bir Hintli dipçikle vurmuş ve yaralamıştır. Zabit ile efradın evvelce arz edildiği veçhile koruma altında Merkez Kumandanlığı’na sevki ve İngiliz efrat ve zabitanı Osmanlı alt rütbeli subaylarına asla selam vermedikleri halde, Osmanlı erlerini ve subaylarını resmî tazime mecbur tutmak istemeleri subaylara pek fena etki etmekte olduktan başka bir fenalık çıkarmaya bahane aradıkları anlaşılmakta olduğundan, bu konuda gereken girişimlerde bulunulması...”¹⁴³

¹⁴⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt: 2, Devre: 1, İçtima: 2, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985, 30 Temmuz 1921, Cilt: 11, İnikat: 57, İkinci Celse, s. 121.

¹⁴¹ 23 Şubat 1335/1919 tarihli Harbiye Nezareti Vaziyet-i Umumiye Tamimi’nden: “...Eskişehir ve Ankara’ya birer İngiliz müfrezesi gelmiştir.” ATASE Arş.; Kl.35, D.75-308,Fh.6-3. Ankara’dan Harbiye Nezareti’ne çekilen 2 Eylül 1335/1919 tarihli şifre telgraftan: “...27 Ağustosta takriben 600 mevcutlu bir Hint Taburu Eskişehir’e gelerek kasabanın cenubî şarkisinde yerleşmiştir.” ATASE Arş., Kl.35, D. 60-135, Fh.60-1.

¹⁴² ATASE Arş., Kl.328, D.(15) 11, Fh.46.

¹⁴³ ATASE Arş., Kl.328, D.(15) 11, Fh.46-1.

Eskişehir Merkez Kumandanı Yüzbaşı Münir'in 20. Kolordu Kumandanlığı'na yazdığı 29 Teşrinisani 1335/29 Kasım 1919 tarihli telgrafı da şöyledir:

“Burada İngilizlerin bilhassa bir mesele ihdası zımnında zabitan ve efrada karşı şehrin en kalabalık mahallerinde yapmış oldukları alçakça hakaret artık tahammül edilemeyecek bir hale gelmiştir. Nitekim 28 Teşrinisani Cuma günü çarşı içerisinde zabıtana ve efrada hakaret yapmak maksadıyla gezdirdikleri zabıt devriyeleriyle bir yüzbaşı ve dokuz neferi resmî selam bahanesiyle tevkif ederek tüfek dipçikleriyle kendi karargâhlarına, oradan da etrafı süngülü Hintli efrat ve zabitle dolaştırarak merkeze getirilmiştir. Şu hal gerek asker ve gerekse ahalinin fevkalade galeyanını mucip oluyor. İngilizlerin bu halde devamları memleket için bittabi iyi netice vermeyeceğinden, keyfiyeti arz ederim efendim.”¹⁴⁴

Eskişehir Mıntıka Kumandanı Abbas Bey'in 20. Kolordu Kumandanlığı'na çektiği 4 Aralık 1335/1919 tarihli telgrafında şöyle denilmiştir:

“İngilizler selam vermediklerinden dolayı Merkez Kumandanlığı'na dün bir zabıt ve bugün iki nefer getirmiş ve keza bugün çarşıda ahaliden birkaç kişiyi dövmüşlerdir...”¹⁴⁵

Yine 20. Kolordu Kumandan Vekili Mahmut Bey'in Eskişehir'deki İngiliz Tabur Kumandanlığı'na yazdığı 5 Kânunusani 1336/5 Ocak 1920 tarihli telgrafında şu ifadelere yer verilmiştir:

“Kapotlarında zabıt üniforması dahi bulunmayan bir İngiliz zabıtının “Selam vermedin” diyerek miralay rütbesindeki bir Osmanlı ümerasına ihtar ve maatteessüf elindeki değneği de omuzuna dokundurmak gibi bir vukuata ifa kılınmakla müşkülât çıkaran bir halin vukuunu haber aldım.”¹⁴⁶

20. Kolordu ve Eskişehir Mutasarrıflığı'ndan Harbiye Nezareti'ne yazılan telgraflarda da şunlar söylenmiştir:

“Belki de esirlere bile tatbik edilmesine izin verilmeyecek olan izzet-i nefsi millîyi rencide edici hakarete uğrayanlar arasında herhangi bir fertten eşrafa varıncaya kadar ahali, memurlar, büyüğünden küçüğüne kadar ordu mensupları vardır. Bu tecavüzlerin daha yüksek makamlara kadar yükselmesi ihtimali vardır. Bu gibi müdahale ve hakaretin ne mütareke şartları ve ne de milletin istiklaliyle ve ne de her millet gibi Türk milletinin de haiz bulunduğu ve mukaddes tanıdığı hukuk-ı milliye ile uyuşur bir yanı vardır. Bu davranışların sebep olacağı olayları ve halktaki heyecanı yatıştırmaktan aciziz.”¹⁴⁷

İngilizler Eskişehir'de çocukları dövmek, halkı arabalardan zorla indirip, kendileri binmek gibi hakaretlerde de bulunuyorlardı. Bu baskı ve zulümlere sebep olarak da güya Irak'ta İngiliz esirlerine yapılan işkenceleri gösteriyorlar, orada İngiliz esirlerinin diri diri gömüldüklerini iddia ediyorlardı.¹⁴⁸

¹⁴⁴ ATASE Arş., Kl.328, D.(15) 11, Fh.46-2.

¹⁴⁵ ATASE Arş., Kl.328, D.(15) 11, Fh.58.

¹⁴⁶ ATASE Arş., Kl.328, D.(15) 11, Fh.81.

¹⁴⁷ ATASE Arş., Kl.119, D.(56)427, Fh.51-2.

¹⁴⁸ ATASE Arş., Kl.328, D.(15) 11, Fh.58.

Heyet-i Temsiliye, İngilizlerin özellikle Eskişehir’de yaptıkları tecavüzkâr ve onur kırıcı muameleleri bilerek ve sadece olay çıkarmak amacıyla yaptıklarını bildirerek, Harbiye Nazırı Cemal Paşa’dan bu konu üzerinde önemle durulmasını ve icraatta bulunmasını talep etti.¹⁴⁹ Harbiye Nazırı Cemal Paşa da konuyla ilgili olarak 8 Aralık 1919 tarihinde kolordu kumandanlıklarına gönderdiği telgrafta “İngilizlerin tecavüzkâr tutumlarının bir mesele çıkarmaya yönelik olduğunu belirttikten sonra, bilhassa zabitan ve efradın İtilafçı subaylara selam teatisi yüzünden bir mesele çıkarmamaya gayret göstermelerini, halkın da bu konuda uyarılıp aydınlatılması sağlanarak, heyecana kapılmalarının önlenmesini” istedi.¹⁵⁰

Eskişehir’in ikinci işgal dönemi 19 Temmuz 1921 tarihinde başlayan ve 2 Eylül 1922 tarihine kadar sürecek olan Yunan İşgalidir. Eskişehir-Kütahya Savaşlarının kaybedilmesinden sonra Eskişehir’in kuzeyinde bulunan Yunan 3. Kolordusu çekilen Türk kuvvetlerinin peşinden 19 Temmuz 1921 Çarşamba günü saat 20.00 sularında Eskişehir’e girdi.¹⁵¹ Şehirdeki gayrimüslimler işgal ordusunu çiçeklerle karşıladılar.¹⁵² Bu karşılamaya gelenler arasında yerli halktan kişiler, yani Müslümanlar da vardı. Onlar şehirden kaçmayan, düşmana boyun eğmeyi kabul eden Eskişehirililerdi. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi 8 Kânunuevvel 1337/1921 tarihli nüshasında Yunanlıları karşılamaya çıkan Eskişehirililerin listesini yayınladı. Başlarında geçici Belediye Başkanı Tüfekçizade Mehmet vardı. Liste şöyle devam ediyordu. Tatar Eşref Çavuş, Çerkez Ahmet, Hacı Mümin, Acem Ahmet Rıza, Hacı Nebi. Yunan işgal kuvveti Eskişehir’e yerleştikten sonra Boşnak Salih, Samutlardan Hacı Hasan ve Belediye Elektrik Mühendisi Boris, Hocazade Arif, Dava Vekili Çerkez Tevfik, Makbulzade Kazım, Matbaa-i Liva Müdür-i sabıkı Hasan Yusuf ve Acem Mehmet Rıza işgal kuvvetleriyle iş birliği yapan kişilerdi.¹⁵³ İşgal sırasında Eskişehir’de yayımlanan *Hatîf* gazetesi de Millî Mücadele aleyhindeki yayınlarıyla dikkat çekiyordu. Kütahya’nın Reşadiye Mektebi Müdürü Hüsnü Yusuf tarafından çıkarılan gazete 8 Eylül 1337 tarihli ve sekiz numaralı nüshasında yayınlanan “Ebuçehil İnadi” başlıklı makale ve aynı nüshada yer alan “Hatîften Bir Nida” başlıklı manzumede “Beyneddüvel emniyet ve itibarın zevaline sebep oldunuz. Boğazları, İzmir’i, İstanbul’u işgal-i askerî altına aldırınız. Vücudu başsız, başı boğazsız bıraktınız. Galiba bir parça utanır gibi oldunuz, maskeyi değiştirdiniz, masum milletin mukadderatıyla tekrar oynamaya başladınız. Evler yıktınız, köyler, kasabalar yaktınız, astınız, kestiniz, yapmadık vahşet bırakmadınız. İdamlarınızla, tehcirlerinizle, taktillerinizle sada-yı hakkı boğdunuz. Milletin, servetini, ismetini, ahlakını yağmaya koyuldunuz.” ifadeleriyle TBMM’ni suçluyordu.¹⁵⁴

¹⁴⁹ Baykal, *Heyet-i Temsiliye*, s. 70.

¹⁵⁰ Kazım Özalp, *Millî Mücadele*, C. II, Belgeler, Ankara: TTK Yay., 1989, s. 170, Belge. No:96. Dâhiliye Nezareti, Eskişehir Mutasarrıfı’ndan Eskişehir’de bulunan İngiliz zabitanın özel bir surette ziyaret edilerek bir teşrifat meselesi çıkarılmamasını da özellikle istemişti. *BOA.*, DH.ŞFR, 1337 Z 12, Dosya 103, vesika 131.

¹⁵¹ Selek, *Anadolu İhtilali*, s. 610.

¹⁵² İbrahim Artunç, *Büyük Dönemeç, Sakarya Meydan Muharebesi*, İstanbul: Kastaş Yay., 1985, s. 43.

¹⁵³ “Eskişehir’deki Vatansızlar” *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Kanun-ı evvel 1337/1921. Ayrıca bkz. Halime Doğru, “1921 Temmuzunda Eskişehir’de Üç Sıcak Gün”, *ETO, Eskişehir Ticaret Odası Dergisi*, 99 (2006), s. 68.

¹⁵⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 1 24.02.1339.

Ali Kadri (Köprülü) hatıralarında Eskişehir'deki Yunan varlığıyla ilgili olarak 30 Eylül 337/1921 günü, Yaverviran (Yaverören) köyünde bulunduğu sıradaki izlenimlerini şöyle anlatmaktadır: "Bu akşam Faruk Akay, Abdullah ve Eskişehirli İzzet Harun misafir geldiler, görüştük. Yunanilerin Eskişehir'deki rezaletlerini anlatan İzzet Harun kral kıtaatının Eskişehir'de yaptığı rezaletleri anlatınca hayretten dondum kaldım. Kral Eskişehir'de Zeytunizadelerin evinde oturmuş. Giderken evdeki halıları bile aşırılmış. Yunanistan'ın kralı hırsız, pek adı. Eskişehir'de çok olan Ermeni ve Rumlar mütemadiyen taarruz ve yağmalara devam etmiş. Tedabir-i inzibatiyeye tevessül olununcaya kadar epey canlar yanmış. İleri gelenlerden bazıları-mesela Takiyeddin Bey gibi- semt-i meçhule müteveccihen götürülmüş. Eskişehir civarındaki en güzel köyler ihrak edilmiş."¹⁵⁵

İzzet Ulvi Bey de "Eskişehir'den Gelen Ses" şiirinde Yunan işgal günlerinin acılarını şöyle anlatmıştır:

"Al sancağa hasret kaldık,
Kaygılara, yasa daldık,
Zalimden çok bunaldık,
İmdat senden şanlı ordu,
Aman, kurtar güzel yurdu!

Katil Yunan can yakıyor,
Camilere haç takıyor,
Porsuk suyu kan akıyor,
İmdat senden şanlı ordu,
Aman, kurtar güzel yurdu!

Eskişehir şimdi viran,
Ne ırz kaldı, ne mal, ne can,
Ah yok mudur, can kurtaran?
İmdat senden şanlı ordu,
Kurtar artık güzel yurdu."¹⁵⁶

6. Büyük Taarruz ve Eskişehir'in İşgalden Kurtarılması

Yunan askerinin Eskişehir'i işgali 2 Eylül 1922 tarihine dek, yaklaşık on dört ay kadar devam etti. Bu süre içinde Yunan zulüm ve vahşetine maruz kalan şehirde, yağma ırza tecavüz ve soygun olayları yaşandı. Sakarya Muharebesi'nin kazanılması ile Eskişehir'in

¹⁵⁵ Ali Kadri Köprülü, *Anadolu'da Hayat ve Hatıratım-Anadolu'da İstiklal Mücahedesini* (Yay. Haz. Hamit Pehlivanlı), Ankara: TTK Yay., 2011, s. 122.

¹⁵⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Temmuz 1338 (1922); Sarıkoyuncu vd., *Millî Mücadele'de*, s. 152.

işgalden kurtuluş ümidi arttı. Nihayet 26 Ağustos 1922 tarihinde taarruza geçen Türk ordusu 30 Ağustos'ta Dumlupınar Meydan Muharebesi'ni kazanınca, Eskişehir cephesini tutan 3. Kolordu ile Kocaeli Grubu saldırıya geçti. Bunun üzerine Yunan kuvvetleri 1 Eylül'de Eskişehir'i boşalttılar. 2 Eylül 1922 günü saat 10.00'da Porsuk Müfrezesi, saat 11.30'da 16. Alay Eskişehir'e girdi.¹⁵⁷ Böylece Eskişehir'de yaklaşık bir yıldan fazla süren Yunan işgal dönemi sona erdi.¹⁵⁸ Mutasarrıf İbrahim Bey de 3 Eylül Pazar günü marş ve davullar eşliğinde şehre girdi. İşgal sırasında Eskişehir Mutasarrıfı olan Şeyh Sadık ve Belediye Reisi olan Karapazarlı İsmail Hakkı Efendi, İbrahim Bey'i karşıladılar ve işgal sırasında çekilen sıkıntıları anlattılar.¹⁵⁹

Yunan ordusu şehri terk etmek zorunda kalınca şehir merkezi yağma edildi ve her yerinden ateşe verildi. Halkın yangını söndürme girişimleri engellendiği gibi, eşyalarını kurtarmak isteyenler de şehit edildiler. 18 Eylül 1338 tarihli *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde yer alan "Eskişehir Mezalimine Ait Bir Mektup" başlıklı yazı şehirde yaşananları bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır. "Yunanlıların Eskişehir'de ika ettikleri mezalim ve fecayii re'yü'l-ayn görmüş olan Musevi vatandaşlarımızdan Ziraat Mühendisi Barisak Efendi'nin Eskişehir'in istirdadından birkaç gün evvelki vekayia dair gazetemize gönderdiği tafsilatı ehemmiyetine binaen kâhilerimize arz ediyoruz" diye takdim edilen mektubun metni şöyledir:

"İşgal edilmiş bir şehrin telaşlı hayatını yaşıyoruz. Son haftaya gelinceye kadar, müstesna bir ehemmiyet arz eden vakayı hâdis olacağını, Anadolu'nun en müreffeh şehirlerinden birini, âtfide parlak bir inkişafa mazhar olacak bir merkezini ateş ve alevin yirmi dört saat zarfında harap edeceğini tahmin edememiştik. Ağustos nihayetlerine doğru Yunan memurini bazı faaliyetler gösterdiler. Evvela ağır toplarını ve istihkâm malzemelerini çektiler; hastanelerini, silah ve mühimmat ve erzak depolarını boşalttılar. Kıtaat her gün şehir ve havalisini terk ediyordu. Şehir yavaş yavaş boşalıyor ve ahali endişe etmeye başlıyordu. Hristiyan ahali gitmeye hazırlanıyordu. İşler durdu. Devâir-i resmiye tatil-i faaliyet etmeye başladı. Biraz sonra Yunan ordularının Afyonkarahisar'ındaki hezimetini haberi bir yıldırım gibi aksetti. Hristiyan firariler şehri geçiyor, Bursa'ya doğru firar ediyorlardı. Yavaş yavaş baş gösteren korku paniğe inkılab etti. Üç gün zarfında Rum ve Ermeni hâtifi bir emre ittiba eder gibi mevkilerini terk ettiler, hepsi gitti ve kalmak isteyenler cebren sevk edildi. Seyahat vesikası almak gibi usuller kendiliğinden refedilmişti. Firariler istasyonda toplandılar. Bunların arz ettikleri manzara mü'limdi. Her biri daha evvel gitmek için istical ediyordu. Firarileri Karaköy'e götürecek olan trenlere hücum edilmişti. İnsan sürüleri acıklı bir surette yekdiğeri üzerine yığılıyordu... Sokaklar bomboştu. Çarşı kapalı, kahveler ve umumi ictimâ mahalleri tenhaydı. Hiçbir daire faaliyette değildi. Yalnız biliyorduk ki Mutasarrıf ile Belediye Reisi tevkif edilmişti...Yalnız zabitler, arkalarında süngülü askerler olduğu halde şehrin büyük caddelerini korkunç bir

¹⁵⁷ Ali Sarıkoyuncu vd., *Millî Mücadele'de*, s. 151.

¹⁵⁸ Eskişehir'in kurtuluşu TBMM'de de şiddetli alkışlarla karşılanmış, ayakta dua okunmuştur. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı*, C. IV., s. 622.

¹⁵⁹ Doğru, "1921 Temmuz'nda.", s. 68.

tavır ile dolaşıyorlardı. Kim tasavvur edebilirdi ki mevzun adımlarla yürüyen bu adamlar, muharebenin en büyük facialarından birinin faal mahir fâilleri olacaktır?... Sakarya hezimetinden avdet ettikleri günden beri bu yaman Yunan muhاریleri, işgal ettikleri araziye cebren tahliye icbar edildikleri takdirde Türklere karşı yapacakları yangın, yağma ve kıtalden başka bir şeyden bahsetmiyorlardı... Bunların hayvani bir surette vahşi olan iştilaharı, vâsî bir memlekette müdafaasız İslam ahalinin ortasında asker, başıbozuk reislerinin himaye ve teşvikiyle serbestçe faaliyete geldi. Öyle bir şiddetle coştular, kendilerine verilen emirleri öyle küstahâne bir zulüm ile icra ettiler ki bugün bizlerin hayatta kalmış olması bir mucize eseridir... Sirkat, ırza taarruz ve yağma hususunda Yunanlılar hakiki sanatkârlıklarını ispat ediyorlardı. Sekiz saat zarfında yağma ve ganâmi nakletmek, yakmak yıkmak, tahrip etmek ve Eskişehir çarşısını baştan başa kül haline getirmek hususunda şayan-ı hayret bir tehalük ve maharet göstermişlerdi. Zabitan ve efrad arkalarında kamyonlar olduğu halde mağazaların kapılarını, kasa ve camekânları kırıyor ve elde ettikleri şeyleri kamyonlara atıyorlardı. Yunan askerleri tarafından muhasara edilmiş olan çarşı birkaç saat zarfında yağma edildi. Bu halden tedhiş olan ahali evlerine kapandı ve akşamüstü hiçbir evde ışık görünmedi. Az sonra yağma gürültüsü kesildi. Şehrin üzerinde bir ölüm sükûtu hüküm sürüyordu. Birdenbire saat 8.30'a doğru bir infilakı müteakip siyah bir duman sütunu şehrin ortasından yükseldi... Şehri yakıyorlardı...Yunan askerleri gaz, benzin, bomba ve dinamitle ateşin yayılması için faaliyet gösteriyordu...Filhakika her şey yakıldı ve yıkıldı. Tuğla depoları gibi büyük mağazalar, kargir ebniye, mektepler, camiler ve hatta Katolik rahiplerin güzel ebniyesi manastır ve kiliseleri kül haline inkılap etti. Sabah saat 3'te ateş Belediye Dairesi'ni sarmıştı. Ahali evlerinde korku içinde idi...Şimdi ahaliyi soymaya başlamışlardı. Kapılara vuruyorlar ve mümanaat edenleri ölümle tehdit ederek mücevherat, nakit, banknot hatta yüz paralık kağıtlara kadar alıyorlardı. Tüpleri ürpertecek mezalim yapıyorlardı... Biraz sonra uzaktan dinamit sesleri duyuldu. Bunları medeniyet naşirleri yangında yanmayan evlere atıyorlardı... Yangının ikinci akşamı daha meş'um oldu. En büyük ve en sağlam binalar, en kudretli müesseseler dinamit ve alevlere teslim edildi. Makineleri ve levazımıyla değirmenler, şimendifer istasyonu, petrol lambaları, makine tamirhaneleri, fabrikanın kazan ve makineleri, köprüler ve imalathaneler hepsi parça parça edildi... Nihayet sabah doğru saat 4'e doğru müthiş bir top sesi infilak etti ve diğer sesler bunu vely etti. Türk askeri geliyordu.”¹⁶⁰

Yine 11 Teşrinievvel 1338/1922 tarihli *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde yer alan “Diğer Bir Gazete Muharririnin İhtisâsâtı” başlıklı yazıda Yunan ordusunun Eskişehir'de bıraktığı enkaz ve yıkım Aka Gündüz'ün gözünden şöyle anlatılmaktadır: “Reşadiye Camii istikametine giden diğer caddenin iki tarafında yüzlerce hânüman zifirî bir toz yığını halinde uzanıyor. Köprü adamakıllı berhava edilmiş.... Yerle yeksan edilmiş nice yuvaların bacaları dimdik bir felaket timsali olmuş. Eskişehir'in meşhur Köprübaşı'sı nerde? Köprüsü nerde? Kapalıçarşı, nihayetsiz mağazaları hani? Avrupa'nın Hamburg'u İzmir ise

¹⁶⁰ *Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti* (Haz. Mustafa Zahit Öner), İstanbul: Dün Bugün Yarın Yay., 2020, s. 147-151.

Paris'i Eskişehir'dir denilen hakikat bu kadar çabuk efsane olmalı mıydı? Buradaki Türk ticareti en canlı bir galeyan halindeydi. Şimdi hepsinin üzerinden bir parça alev, bir parça ölüm, bir parça mezar geçmiş ve kalabilmiş temel çatlaklarından sızan ince dumanlar tütüyor.¹⁶¹

Eskişehir Mutasarrıflığı tarafından Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilen Eylül 1922 tarihli raporlara göre Yunan askerlerinin kundaklamaları sonucu Tuz ve Tahıl Pazarı, Arifiye, Köprübaşı, İhsaniye mahalleleri tamamen, Sivrihisar Caddesi ve Hacı Alibey mahallesi kısmen ve sekizi Akarbaşı mahallesinden olmak üzere şehir merkezinde 2 bin ev, 1800 dükkân yakılmıştır. Bunlardan başka dördü un, biri yapağı ve biri de halı fabrikası olmak üzere 6 fabrika, 5 cami, 30 han ve otel, 2 hamam, Fransız, Alman ve Dursun Fakih Mektep ve Medresesi ile birlikte pek çok okul ve Porsuk çayı üzerindeki üç köprü ve istasyon bombalarla tahrip edilmiştir.¹⁶² Öte yandan Yunan zulüm ve vahşeti kent merkezi ile sınırlı kalmamış, Mihaliççık, Seyitgazi, Sivrihisar ilçeleri ve köyleri de bu zulümden nasibini almıştır. Eskişehir Sancağı'nın ev ve ticaret eşyası, mücevherat, para ve her çeşit zahireye ait zayıatı, 19 milyon 813 bin 694 lira tutmuştur. Yalnız buğday, arpa ve saman zayıatı 9 milyon 220 bin 678 liradır. Her çeşit nakliye aracı ve hayvanların değeri ise 11 milyon 138 bin 12 liradır.¹⁶³

Eskişehir'in Düşman İşgalinden Kurtuluşunu Temsil Eden ve İstiklal Marşı'nın İlk Kıtasının Yer Aldığı Hatıra Kartpostalı¹⁶⁴

¹⁶¹ Anadolu'da Yunan, s. 151-153.

¹⁶² Sarıkoyuncu vd. Millî Mücadele, s. 153.

¹⁶³ İhsan Güneş-Kemal Yakut, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eskişehir (1840-1923)*, Eskişehir: Anadolu Üniv. Yay., 2007, s. 237.

¹⁶⁴ "Kurtuluş Savaşı Kartpostalları: Mehmed'in Hikayesi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* X/23, (2011), s. 214.

7. Sonuç

Eskişehir Sancağı, Türk Millî Mücadelesi'nde stratejik öneme sahip bir merkez olarak çeşitli olaylara sahne olmuş, uğradığı işgal ve maruz kaldığı yıkımla "Gazi" şehirler arasındaki yerini almıştır. İstanbul'un işgalinin hemen ardından demiryollarının kavşak noktasında bulunan Eskişehir, Mondros Mütarekesi'nin ilgili hükümleri gereği İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edilmiş; İngiliz birliklerine rağmen Eskişehir kamuoyu Millî Mücadele'ye büyük duyarlılık ve ilgi göstererek Kuvâ-yı Milliye'nin genel stratejisine uygun hareket etmiştir. Kentin İngiliz işgalinden kurtarılmasından sonra millî teşkilatlanma çalışmaları başlamış, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Eskişehir Şubesi açılarak, Sivas Millî Kongresi'nin direktifleri doğrultusunda vatan hizmetine topyekûn iştirak edilmiştir.

Kurtuluş Savaşı'nın beş önemli meydan muharebesinin üçü Eskişehir'de geçmiştir. I. ve II. İnönü ile Kütahya-Eskişehir Savaşlarının bütün yükünü çeken kent, aynı zamanda iki işgal yaşayarak hem sosyal-toplumsal hem de ekonomik olarak büyük yıkıma uğramıştır. Ancak bütün yokluklara rağmen Eskişehir halkı bu mücadeleyi büyük bir fedakârlık ve vatanseverlikle desteklemiştir. Başlangıçta İngiliz, sonra da Yunan işgalinde olmasına rağmen gönüllülerden Albayrak, Gökbayrak, Yeşilbayrak, Karakeçili Süvari Alayı gibi müfrezeler teşkil edilmiştir. Bu müfrezeler halkın yardımı ile düşmanla mücadele edebilir hale getirilmiştir.

Eskişehir Sancağı halkı, aynı zamanda Kuvâ-yı Milliye'nin ikmal için elinden gelen maddi yardımı da fazlasıyla yapmıştır. Millî Mücadele döneminin en önemli şehirlerinden birisi olan ve hem askerî hem siyasi birçok olayın cereyan ettiği Eskişehir'de halkın Millî Mücadele'ye olan bu desteğini M. Kemal Paşa İstanbul'dan sonra en çok ziyaret ettiği kentte, 15 Ocak 1923'te yaptığı konuşmada şöyle ifade etmiştir:

"Efendiler!

Eskişehir'i ve Eskişehir halkını çok iyi tanırım. Mücadeleye başladığımız ilk zamanlarda bir taraftan Yunanlılar İzmir'e çıkmışlardı. Diğer taraftan İstanbul'da Halife ve Padişah namı altında bulunan zat birçok heyetler tertip ederek her tarafa saldırdığı gibi buraya da Hamdi Paşa'yı göndermişti. Ve onun dayanağı olan bir İngiliz kuvveti de burada bulunuyordu. Eskişehir halkı, içinde ve yakınında düşman kuvveti mevcut olduğu ve bizim de elimizde kuvvet bulunmadığı zaman çok büyük vatanperverlik ve azm ü celadet göstermiştir. Ankara'dan Ali Fuat Paşa buraya gelmiş ve bura halkı dâhilî ve haricî kuvvet haline dönüşerek kendine ilhak etmiştir. Bunun üzerine İstanbul kuvveti kaçmış ve İngiliz kuvveti kovulmuştur. İşte Eskişehir halkı, bu evsâf-ı güzide ile muttasıf bir halktır.

Eskişehir halkı bize çok yardımda bulunmuştur. Bu yardımları ordu ve millet namına tekrar etmek suretiyle vazifemi ifa ediyorum.

Ondan sonra askerî hareket icabı olarak ordumuz Eskişehir ve Eskişehir halkına bir fedakârlık yüklemek mecburiyetinde kaldı. Bu fedakârlık büyük zayıyatı icap ettirdi. Fakat ordu mevcudiyetini kurtarmak için ve kurtuluştan sonra bu zayıyatı telafi eylemek üzere bu

fedakârlığı istedi. Ve Eskişehir bu netice ile bir felakete uğradı. Bu felaket, düşmanın şehre girmesi ve burayı bir zulüm ve ateş yuvası haline koyması idi. Bugün düşman tardedildi. Buranın zayıyatını gözlerimizle görüyoruz. Yanmış, yıkılmış, ahali düçar-ı zarar olmuştur. Bu, bütün millet için bir fedakârlık hareketiydi. Ve bu şehir halkı ona göğüs gerdi. Mutasarrıf Bey'in ve diğer arkadaşların izahlarına göre ve kendimin gördüğüne nazaran halk münevver ve faaldir. Toprak münbittir. Az zamanda zayıyatı telâfi ve bu fedakârlıklarıyla iftihar edecektir."¹⁶⁵

¹⁶⁵ Önder, *Atatürk Eskişehir'de*, s. 48-49.

Kaynaklar / References

ATASE Arşivi (Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi)

ATASE. İSH. K:731, G:105, B:1-1a.

ATASE Arş. Kl.322, D. (57) A-3, Fh.46.

ATASE Arş. Kl.238, D.17-11, Fh.19-1.

ATASE Arş. Kl.185, D. (20) 90, Fh.170-1.

ATASE Arş. Kl.185, D. (20) 90, Fh.142.

ATASE Arş. Kl.185, D. (20) 90, Fh.156.

ATASE Arş. Kl.185, D. (20) 90, Fh.142-2.

ATASE Arş. Kl.85, D. (20) 90, Fh. 143.

ATASE Arş. Kl.119, D. (56)427, Fh.51-2.

ATASE Arş. Kl.328, D. (15) 11, Fh.46-2.

ATASE Arş. Kl.328, D. (15) 11, Fh.58.

ATASE Arş. Kl.328, D. (15) 11, Fh.81.

ATASE Arş. Kl.328, D. (15) 11, Fh.46-1.

ATASE Arş. Kl.185, D. (20) 90, Fh.191.

ATASE Arş. Kl.185, D. (20) 90, Fh.157-1.

ATASE Arş. Kl.185, D. (20) 90, Fh.180.

ATASE Arş. Kl.328, D. (15) 11, Fh.46.

ATASE Arş. Kl.35, D. 60/35 Fh.67-1.

ATASE Arş. Kl.185, D. (20) 90, Fh.170-1.

ATASE Arş. Kl.35, D. 60-135, Fh.60-1.

ATASE Arş. Kl.35, D.75-308, Fh.6-3.

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

BOA, DH, ŞFR, 1337 Z 26, Dosya 103, Vesika 216

BOA, DH. KMS 1338.R.16 DN 57/2 VN 28.

BOA, DH. ŞFR, 1337 Z 12, Dosya 103, vesika 131

BOA, DH. ŞFR, 1338 M 6, Dosya 104, Vesika 1

BOA, DH. ŞFR., Dn. 97, Vn.12.

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi, Dosya.43, Fihrist.3/1.

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi, Dosya.43, Fihrist.3/2.

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arş., Dosya.14/1, Fihrist.55.

- Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arş.*, Dosya:14/1, Fihrist.15.
- HTVD.* S.22, Vesika 561.
- HTVD.* S.24, Vesika 621.
- HTVD.* S.46, Vesika 1076.
- HTVD.* S.47, Vesika 1095.
- HTVD.* S.51 Belge 1176.
- Ahrar.* 7 Teşrin-i Evvel 1335, Sayı 6.
- Ahrar.* 13 Teşrin-i evvel 1335, Sayı.7.
- Hâkimiyet-i Milliye.* 23 Mart 1335.
- Hâkimiyet-i Milliye.* 6 Nisan 1337.
- Hâkimiyet-i Milliye.* 8 Kanun-ı evvel 1337.
- Hâkimiyet-i Milliye.* 19 Temmuz 1338.
- Hâkimiyet-i Milliye.* 10 Kanun-ı Sâni 1340.
- İfham.* 20 Teşrinievvel 1335, Numro:79.
- İleri.* 21 Eylül 1335, Numro:610-222.
- İleri.* 24 Teşrinievvel 1335, Numro:643.
- İleri.* 6 Teşrin-i Sani 1335, Numro:656.
- Takvim-i Vekayi.* No.3637; 31 Ağustos 1335.
- Tasvir-i Efkâr.* 13 Teşrin-i evvel 1335, Sayı.2869.
- Tasvir-i Efkâr.* 29 Eylül 1335/1919, Numro:2855.
- Yeniğün.* 12 Teşrinievvel 1335, Numro:205.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları.* Cilt:1-2, Devre: 1, İçtima: 2. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985.
- TBMM Zabıt Ceridesi.* C.1, 24.02 1339.
- TBMM. Zabıt Ceridesi.* C.9, 4 Nisan 1921.
- Adivar, Halide Edip. *Türkün Ateşle İmtihani.* İstanbul: Çan Yay., 1962.
- Akal, Emel. "Eskişehir 1920.Sol Siyasetin Merkezi". *100. Yılında Millî Mücadele ve Eskişehir.* Ed. Kemal Yakut-Nurşen Gürboğa. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2022.
- Akşin, Sina. *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele.* İstanbul: Cem Yaynevi, 1983.
- Albek, Suzan. *Dorylaion'dan Eskişehir'e.* Eskişehir: Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Vakfı Yay., 1991.
- Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti.* Haz. Mustafa Zahit Öner. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yay., 2020.
- Arsan, Nimet. *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri.* Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964.

- Artunç, İbrahim. *Büyük Dönemeç, Sakarya Meydan Muharebesi*. İstanbul: Kastaş Yay., 1985.
- Atatürk, M. Kemal. *Nutuk III*. Ankara: MEB Yay., 1987.
- Aybars, Ergün. *İstiklal Mahkemeleri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., 1988.
- Baykal, Bekir Sıtkı. *Heyet-i Temsiliye Kararları*. Ankara: TTK Yay., 1989.
- Borak, Sadi. *Açıklamalı Atatürk'ün Özel Mektupları*. İstanbul: Varlık Yay., 1970.
- Cebesoy, Ali Fuat. *Millî Mücadele Hatıraları*. İstanbul: Vatan Neşriyatı, 1953.
- Cihangir Çiğdem Kılıçoğlu. "Yunan Kaynaklarında Eskişehir'in İşgali". *100.Yılında Millî Mücadele ve Eskişehir*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2022.
- Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. X/23 (2011).
- Çerkes Ethem'in Hatıraları*. İstanbul: Dünya Yayınları, 1962.
- Devrin Yazarlarının Kalemile Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*. Haz. Mehmet Kaplan vd. C.II. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1981.
- Doğru, Halime. "1921 Temmuz'unda Eskişehir'de Üç Sıcak Gün". *ETO Eskişehir Ticaret Odası Dergisi*. 99 (2006).
- Erdem, Nilüfer. *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*. İstanbul: Derlem Yay., 2010.
- Eskişehir, Ticari, Zirai, Coğrafi, Tarihi, Malumat ve Halk Bilgileri*. Toplayan: Faruk Şükrü. Eskişehir: 1930.
- Goloğlu, Mahmut. *Sivas Kongresi*. Ankara: Başnur Matbaası, 1969.
- Goloğlu, Mahmut. *Üçüncü Meşrutiyet 1920*. Ankara: Başnur Matbaası, 1970.
- Gökbilgin, M. Tayyip. *Millî Mücadele Başlarken*. C.II. Ankara: İş Bankası Kültür Yay., 1965.
- Güneş, İhsan. Kemal Yakut. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eskişehir (1840-1923)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., 2007.
- Güneş, İhsan. *Kurtuluş ve Aydınlanma Eskişehir*. Ankara: Başak Matbaacılık, 2009.
- Güralp, Şerif. *İstiklal Savaşının İcyüzü*. Ankara: Polatlı Belediyesi Yay., 2007.
- Gürel, Ziya. *Kurtuluş Savaşında Demiryolculuk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2011.
- İğdemir, Uluğ. *Sivas Kongresi Tutanakları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1986.
- İnönü, İsmet. *Hatıralar*. C. I. Ankara: Bilgi Yay., 1985.
- Jaeschke, Gotthard. *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*. Çev. Cemal Köprülü. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1971.
- Karabekir, Kazım. *İstiklal Harbimiz*. İstanbul: Merk Yay., 1988.
- Kazım Özalp. *Millî Mücadele C. II Belgeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1989.
- Köprülü, Ali Kadri. *Anadolu'da Hayat ve Hatıratım-Anadolu'da İstiklal Mücahededesi*. Yay. Haz. Hamit Pehlivanlı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2011.

- "Kurtuluş Savaşı Kartpostalları: Mehmed'in Hikayesi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. X/23 (2011).
- Küçükcan, İlyas. *Nacolea'dan Seyitgazi'ye Seyyid Battal Gazi Külliyesi ve Vakfı Eskişehir: Seyyid Battal Gazi Vakfı Yay., Tarihsiz.*
- Marttin, Volkan. *Zilkade 1339, Türk İstiklal Harbinde Eskişehir ve Çevresi (Temmuz 1921)*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2019.
- Mevlânâde Rıfat. *Türkiye İnkılabının İcyüzü*. İstanbul: Pınar Yay., 1993.
- Mustafa Kemal. *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*. İstanbul: Kaynak Yay., 1999.
- Önder, Mehmet. *Atatürk Eskişehir'de*. Eskişehir: Eskişehir Valiliği Yayınları, 1992.
- Özalp, Tahsin. *Sivrihisar Tarihi*, Eskişehir: Tam İş Matbaası, 1960.
- Özçelik, Ayfer. *Ali Fuat Cebesoy*. Ankara: Akçağ Yay., 1993.
- Pehlivanlı, Hamit. *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis Teşkilatı*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1992.
- Pehlivanlı, Hamit. *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Tetkik Heyeti Amirlikleri*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993.
- Rouillon, Leon. *Pour La Turquie*. Paris: Bernard Grasset Editeur, 1921.
- Sarıhan, Zeki. *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*. C. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1986.
- Sarıkoçuncu, Ali. Selahattin Önder. Mesut Erşan. *Millî Mücadele'de Eskişehir*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Yay., 2002.
- Selek, Sabahattin. *Anadolu İhtilali*. C. II. İstanbul: Kastaş Yay., 1987.
- Selvi, Haluk. Bülent Cırık. *Millî Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2020.
- Sonyel, Salâhi R. *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1995.
- Sonyel, Salâhi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*. C. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1987.
- Stret, Clarence K. *Bilinmeyen Türkler, Mustafa Kemal Paşa, Milliyetçi Ankara ve Anadolu'da Gündelik Hayat, Ocak-Mart 1921*. Yay. Haz. Heath W. Lowry. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yay., 2011.
- Şapolyo, Enver Behnan. *Turizm Mecmuası Eskişehir Özel Sayısı.10/10 (1967)*.
- Şimşir, Bilal. *Ankara... Ankara - Bir Başkent'in Doğuşu*, Ankara: Bilgi Yay., 1988.
- Şimşir, Bilal. *İngiliz Belgelerinde Atatürk*. C. III. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1973.
- Tansel, Selahattin. *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.II. Ankara: MEB Yay., 1978.
- Tunçay, Mete. "Mebus Namzedimiz Ethem Nejat Bey Eskişehir'de Ne Yaptı?" *Tarih ve Toplum*. XI/61 (1989).
- Tunçay, Mete. *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*. Ankara: Bilgi Yay., 1967.
- Türk İstiklal Harbi*. Batı Cephesi, C.II, Ks.2. Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, 1974.

Türk İstiklal Harbi. Batı Cephesi, C.II. Ks.4. Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, 1974.

Türk İstiklal Harbi. C. II, Ks 5. Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, 1972.

Türk İstiklal Harbi. C. II, Ks.3, Batı Cephesi. Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, 1994.

Uluğ, Naşit Hakkı. *Hemşehrimiz Atatürk*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yay., Tarihsiz.

Varlık, M. Bülent. "Eskişehir Basın Tarihi Üzerine Bibliyografik Notlar". *Kebikeç*. 15 (2003).

Yılmaz, Mustafa. *Millî Mücadele'de Yeşil Ordu*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987.

<http://www.levantineheritage.com/occup.htm>/erişim 10.12.2022.

EK 1. Eskişehir'in İşgalden Sonraki Hali (Fotoğraflarla Kurtuluş Savaşı)

Yazar Hakkında / About Author

**Prof. Dr. Mesut ERŞAN | Eskişehir Osmangazi Üniversitesi |
mersan[at]ogu.edu.tr | ORCID: 0000-0003-4057-9945**

Prof. Dr. Mesut Erşan 1960 Eskişehir doğumludur. Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 1983 yılında mezun olmuştur. 2011 yılında Doçent, 2016 yılında da Profesör unvanını almıştır. Halen Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesinde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Türkiye-Kafkasya İlişkileri, Türk-Ermeni İlişkileri, Türk Millî Mücadelesi ve Atatürk özellikli ilgi alanlarıdır. 2017-2018 yılları arası Tarih Bölüm Başkanlığı, 2013-2015 yılları arası Dekan Yardımcılığı ve 2018-2021 yılları arası Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. Prof. Dr. Mesut Erşan'ın kitapları, uluslararası ve ulusal bilimsel dergilerde yayımlanmış makaleleri, tebliğleri, kitap bölümleri bulunmaktadır.

**Prof. Dr. Mesut ERŞAN | Eskişehir Osmangazi University |
mersan[at]ogu.edu.tr | ORCID: 0000-0003-4057-9945**

Prof. Dr. Mesut Erşan, was born in Eskişehir in 1960. He graduated from Atatürk University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History in 1983. He was appointed as an Associate Professor in 2011 and Professor in 2016. He is still working as a lecturer at Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Humanities and Social Sciences. Türkiye-Caucasus Relations, Turkish-Armenian Relations, Turkish National Struggle and Atatürk are his particular areas of interest. He served as Head of the Department of History between 2017 and 2018, Deputy Dean between 2013 and 2015 and Director of the Institute of Social Sciences between 2018 and 2021. Prof. Dr. Mesut Erşan has books, articles, papers and book chapters published in international and national scientific journals.